

Vršnjačko nasilje na internetu i mogućnosti prevencije

Maričić, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:048169>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Laura Maričić

Vršnjačko nasilje na internetu i mogućnosti prevencije

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni učiteljski studij

Vršnjačko nasilje na internetu i mogućnosti prevencije

DIPLOMSKI RAD

Predmet: Prevencija vršnjačkog nasilja

Mentor: izv. prof. dr. sc. Nataša Vlah

Student: Laura Maričić

Matični broj: 0335002295

U Rijeci, srpanj, 2021.

Zahvala

Zahvaljujem svojoj mentorici izv. prof. dr. sc. Nataši Vlah na savjetima, pomoći i podršci prilikom pisanja ovog rada.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam diplomski rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu diplomskog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

Vlastoručni potpis:

A handwritten signature in blue ink, appearing to read 'Mancini', is written on a light blue grid background.

SAŽETAK

Temeljni cilj ovog rada je pregled i analiza dostupne relevantne literature o vršnjačkom nasilju na internetu (*cyber bullying*) te o mogućnostima prevencije vršnjačkog nasilja na internetu radi implementacije relevantnih smjernica i zaključaka u svakodnevnu edukaciju i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka u sustavu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja. Također, cilj je dati preporuke za odgojno-obrazovnu praksu i prezentirati popis dostupnih online alata koji mogu pomoći školama u prevenciji vršnjačkog nasilja. U ovom će se radu odgovoriti na pitanja: što je vršnjačko nasilje na internetu i zašto do njega dolazi, koji oblici postoje, koji čimbenici utječu na pojavu vršnjačkog nasilja, koje su posljedice te u konačnici koje su mogućnosti prevencije vršnjačkog nasilja na internetu u odgojno-obrazovnom okruženju.

Cilj je realiziran pregledom dostupne relevantne literature u sveučilišnim udžbenicima i u bazama podataka: Ebsco Host, Hrčak, Library Genesis, Online Library, Crosbi i Scopus.

Rezultati ovog rada ukazuju na to da je vršnjačko nasilje na internetu opširan i sveprisutan problem današnje djece i mladih, te kao takav zahtijeva ozbiljan pristup kako bi se prevenirao. Sustavnom edukacijom, počevši od učenika, roditelja, nastavnika i stručnih suradnika potrebno je stvoriti jak i čvrst temelj u zajednici za uspješnu prevenciju vršnjačkog nasilja na internetu.

Ključne riječi: *vršnjačko nasilje na internetu, rizični i zaštitni čimbenici, prevencija, preventivni programi*

SUMMARY

The aim of this paper is to review and analyze the available relevant literature on cyber bullying and the possibilities of prevention of peer violence on the Internet in order to implement relevant guidelines and conclusions in everyday education and lifelong learning of professionals in primary education. Also, the aim is to make recommendations for education practice and present a list of available online tools that can help schools prevent peer violence. This paper will answer the questions: What is cyber bullying and why it occurs, what forms exist, what factors influence the occurrence of peer violence, what are the consequences and ultimately what are the possibilities of prevention of peer violence on the Internet in educational environment.

The goal was achieved by reviewing the available relevant literature in university textbooks and in databases: Ebsco Host, Hrčak, Library Genesis, Online Library, Crosby and Scopus.

The results of this paper indicate that peer violence on the Internet is indeed a widespread and ubiquitous problem of today's children and youth, and as such requires a serious approach to prevent it. Systematic education, starting with students, parents, teachers and professional associates, is necessary to create a strong and solid foundation in the community for the successful prevention of peer violence on the Internet.

Keywords: *peer violence on the Internet, risk and protective factors, prevention, prevention programs*

SADRŽAJ

1.	UVOD.....	1
2.	FENOMENOLOGIJA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU.....	2
2.1.	Što je vršnjačko nasilje općenito?.....	2
2.2.	Oblici manifestiranja vršnjačkog nasilja na internetu.....	4
2.2.1.	Sudionici vršnjačkog nasilja na internetu: nasilnici, žrtve i promatrači	5
2.2.2.	Vrste elektroničkog nasilja	10
2.2.3.	Elektroničko nasilje nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju.....	13
2.3.	Učestalost i rasprostranjenost elektroničkog nasilja.....	14
3.	DRUŠTVENA OBILJEŽJA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU.....	17
3.1.	Posljedice vršnjačkog nasilja na internetu	17
3.1.1.	Ovisnost o internetu.....	17
3.1.2.	Psihološke posljedice	19
3.2.	Neke pravne norme u sankcioniranju i prevenciji	21
4.	MOGUĆA OBJAŠNJENJA RAZLOGA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU.....	25
4.1.	Socijalno – kognitivna teorija.....	25
4.2.	Rizični i zaštitni čimbenici	26
4.2.1.	Individualni čimbenici.....	28
4.2.2.	Obiteljski čimbenici	31
4.2.3.	Školski i vršnjački čimbenici.....	33
4.2.4.	Društveni čimbenici.....	35
5.	MOGUĆNOSTI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU U ODGOJNO- OBRAZOVNOM OKRUŽENJU	38
5.1.	Prevenција u školi općenito: prema teoriji rizika i zaštita	41
5.2.	Prevenција u obiteljskom domu	48
5.3.	Prevenција u razredu	50
5.4.	Odgovornost internetskih tvrtki	50
5.5.	Pregled nekih preventivnih programa koje škole mogu poduzeti u prevenciji vršnjačkog nasilja na internetu	51
6.	ZAKLJUČAK.....	58
7.	LITERATURA	59
8.	PRILOZI	72

1. UVOD

Vršnjačko nasilje na internetu (*cyber bullying*) uključuje slanje ili postavljanje štetnih ili okrutnih sadržaja koristeći internet, te je, kao i nasilje općenito, fenomenološki multidimenzionalna i etiološki multikauzalna društvena pojava. Kompetentan učitelj u školi jedan je od faktora zaštite i prevencije, stoga je suvremenom učitelju važno poznavati stvarnost ovog problema. Budući da je škola, osim obiteljskog doma, najutjecajnije okruženje djeteta, učitelj, kao voditelj nastavnog procesa, ima značajnu i zaštitnu ulogu u njegovom životu, u obrazovnom, ali i odgojnom kontekstu. Ova je tema važna za struku učitelja zato što je neophodno razviti kompetencije za prepoznavanje, pravovremeno preveniranje, a onda i ispravno reagiranje na bilo kakvu vrstu nasilja koja se javlja u školama među vršnjacima, a škola bi trebala omogućiti cjeloživotno obrazovanje za sve nastavnike i stručne djelatnike. Iako je nasilje oduvijek prisutno među djecom i mladima, mnoga istraživanja pokazuju kako razvojem moderne tehnologije ova tema postaje sve aktualnija stoga je važno poznavati stvarnost ovog problema.

Cilj ovog rada je pregled i analiza dostupne relevantne literature o vršnjačkom nasilju na internetu te o mogućnostima prevencije vršnjačkog nasilja na internetu radi implementacije relevantnih smjernica i zaključaka u svakodnevnu edukaciju i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka u sustavu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja. Drugim riječima, žele se u zaključku dati preporuke za odgojno-obrazovnu praksu i prezentirati popis dostupnih online alata koji mogu pomoći školama u prevenciji vršnjačkog nasilja. U ovom će se radu pokušati odgovoriti na pitanja Što je vršnjačko nasilje na internetu i zašto do njega dolazi, koji oblici postoje, koji čimbenici utječu na pojavu vršnjačkog nasilja, koje su posljedice te u konačnici koje su mogućnosti prevencije vršnjačkog nasilja na internetu u odgojno-obrazovnom okruženju.

2. FENOMENOLOGIJA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU

U ovom će se poglavlju objasniti što je vršnjačko nasilje općenito te na koji se način vrši. Objasnit će se oblici manifestiranja istog i koliko je puta potrebno da se radnja ponovi kako bi se nazvala vršnjačkim nasiljem, a u konačnici će se pokušati opisati nasilnici, žrtve i promatrači kao važne uloge u ovoj društvenoj pojavi vršnjačkog nasilja na internetu.

2.1. Što je vršnjačko nasilje općenito?

Pojam nasilje na internetu (*cyber bullying* ili elektroničko nasilje) se definira kao bilo koja komunikacijska aktivnost putem interneta koja može biti štetna za pojedinca ili za opće dobro (Bedić i Filipović, 2014). Iako postoje razne definicije nasilja na internetu, najčešće se razumijeva kao svaka zlonamjerna i ponavljana uporaba informacijskih i komunikacijskih tehnologija s namjerom nanošenja štete osobi (Tokunaga, 2010). Shodno tome, možemo zaključiti da elektroničko nasilje podrazumijeva nasilno postupanje putem informacijsko-komunikacijskog medija s namjerom nanošenja štete osobi.

U priručniku *Nasilje preko interneta* Buljan Flander (2008) navodi da su tim oblikom nasilja među vršnjacima obuhvaćene situacije kad je dijete ili tinejdžer izloženo napadu drugog djeteta, tinejdžera ili grupe djece, putem interneta ili mobilnog telefona. Popović-Čitić (2009) ističe da vršnjačko nasilje na internetu i klasično vršnjačko nasilje imaju neke slične karakteristike poput onih koje je Olweus (1998) utvrdio: agresivno ponašanje, namjerno povređivanje drugih te nesrazmjernost snaga između nasilnika i žrtve, ali i ponavljanje tih nasilničkih ponašanja. Srž *cyber bullyinga* čini repetitivno i namjerno agresivno ponašanje koje se izražava kroz negativne aktivnosti prema osobama u odnosu na koje postoji nesrazmjernost moći, no agresija se u ovom slučaju vrši putem interneta i moderne tehnologije (Popović-Čitić, 2009).

Elektroničko se nasilje može vršiti na način da počinitelj ne otkrije svoj identitet. Također, upravo zbog same prirode interneta, zbog izostanka socijalnih i kontekstualnih

čimbenika kao što su govor tijela, glas, počinitelj nema opipljivu, stvarnu povratnu informaciju o tome kako se osjeća druga osoba, odnosno kako je njegovo ponašanje utjecalo na nju. Zbog anonimnosti i svojevrsne otuđenosti, počinitelji imaju osjećaj da mogu nekažnjeno kršiti neke socijalne norme i ograničenja, a to dovodi upravo do nasilja kao što slično ističu Buljan Flander i sur. (2010).

Društvene mreže su danas prisutne i dostupne većini mladih u Hrvatskoj. Štoviše, postale su novi oblik komunikacije među mladima. Ovaj način komunikacije, iako ima mnogo pozitivnih strana i pruža nove i atraktivnije oblike komuniciranja, također ima i svoje negativne strane. Društvene su mreže postale izravna veza između djece i nasilja (Patton i sur., 2014) te nas upoznale s nekim novim oblicima nasilja koje se pojavljuje samo na internetu. Čini se da je nasilje na internetu učestaliji fenomen od tradicionalnog nasilja s obzirom na to da se može pojaviti u bilo kojem trenutku (Willard, 2006). Iako oba tipa nasilja dijele neke slične karakteristike, nasilje na internetu se razlikuje od tradicionalnog u tome što žrtva često ne može znati tko je počinitelj nasilja, a ne znati od koga očekivati nasilničko ponašanje može izazvati višu razinu anksioznosti kod žrtve (Peterson i Densely, 2017).

Društvene mreže omogućuju kreiranje javnog ili tajnog profila te dodavanje osoba na listu prijatelja i/ili pratitelja (Boyd i Ellison, 2007), objavu slika, tekstova itd. Najpoznatije društvene mreže danas su *Facebook*, *Instagram*, *Tik Tok*, *YouTube*, *Snapchat*, *Twitter* i druge, a najpopularnija društvena mreža, kako i u svijetu tako i u Hrvatskoj je *Facebook* (Internet World Stats, 2012, prema Ciboci, 2014). Djeci društvene mreže i internet općenito koriste za uspostavljanje i održavanje međusobnih odnosa i komunikacije s vršnjacima, a pružaju im i razonodu kojom si krata vrijeme. Iako se društvenim mrežama ne koriste sva djeca i mladi, one čine velik dio društvenog života tinejdžera (Boyd, 2008).

Nasilje na internetu obilježavaju neke specifične karakteristike koje ga razlikuju od tradicionalnog vršnjačkog nasilja, poput nasilnikove anonimnosti, dostupnosti žrtve i publika koje ima bezbroj (Sampasa-Kanyinga i Hamilton, 2015). Anonimnost značajno može povećati agresivnost, nepoštenje i druge vrste antisocijalnog ponašanja. Također, djeluje ohrabrujuće dajući moć i sigurnost u sebe pojedincima koji nikada ne bi zlostavljali u "stvarnom životu" da se afirmiraju s agresivnim aktima. U odnosu na

stvarno fizičko nasilje, osobe putem interneta mogu biti zlostavljane 24 sata dnevno sedam dana u tjednu (Willard, 2007). Kod nasilja na internetu, kao i kod tradicionalnog nasilja postoje promatrači tog nasilja. No, kod virtualnog nasilja radi postojanosti informacija na mreži broj promatrača se stalno može povećavati. Promatrači mogu biti aktivni, tako da se priključe nasilju, ili pasivni, tako da odbijaju pomoći žrtvi, što je također znak podržavanja nasilja (Juvonen, 2005, prema Bilić i sur., 2012). Osim toga, kod virtualnog nasilja postoji snaga pisane riječi te je udaljenost između žrtve i nasilnika veća, što zajedno s anonimnošću nasilnika olakšava čin nasilja, povećava stupanj izloženosti nasilju i intenzitet povrede (Nikčević-Milković i Jerković 2016).

U virtualnom su svijetu kontrola i nadzor mnogo manji te postoji veća šansa da će počinitelj ostati neotkriven, za razliku od tradicionalnog vršnjačkog nasilja gdje se moći bolje uočiti.

2.2.Oblici manifestiranja vršnjačkog nasilja na internetu

Kao što je već rečeno, elektroničko nasilje je vrlo slično tradicionalnom vršnjačkom nasilju, štoviše, dijele neke ključne karakteristike (Popović-Ćitić, 2009). Olweus (1993, prema Dooley i sur., 2009) ističe repetitivnost kao važnu stavku u definiciji tradicionalnog oblika nasilja. U elektroničkom je nasilju ponekad teško odrediti repetitivnost. Ona je prisutna i jasna ako počinitelj žrtvi pošalje i samo nekoliko e-mailova ili SMS-poruka. Šteta može biti nanesena žrtvi i ako počinitelj ne ponavlja aktivnosti, već je to samo jedna agresivna aktivnost poput objavljivanja neke osobne fotografije ili podatka o žrtvi, a dovodi do toga da se ta objava proširi. Iako ta aktivnost nije ponavljana, šteta prouzrokovana istom se ponovno proživljava te se žrtva osjeća osramoćenom iznova (Dooley i sur., 2009). Samo jedna negativna i agresivna aktivnost putem interneta dovoljna je za nazivanjem elektroničkog nasilja upravo nasiljem (Vandebosch i Cleemput, 2008, prema Dooley i sur., 2009).

Što se tiče moći počinitelja, za objavljivanje nekih sadržaja štetnih po žrtvu, ili pak otvaranje lažnih profila, potrebno je najosnovnije znanje o informacijsko-komunikacijskim tehnologijama.

Tradicionalno vršnjačko nasilje odvija se u fizičkoj blizini počinitelja i žrtve, najčešće u školi ili u blizini škole, na igralištu ili u parku, a najčešće tijekom dana. Zbog toga se počinitelj može lako identificirati, a žrtva može direktno odgovoriti ili potražiti pomoć i zaštitu (Bilić i sur., 2014). Žrtva elektroničkog nasilja nasilje doživljava u svom domu, u bilo kojem trenutku i često je u nemogućnosti obraniti se direktno (Elledge i sur., 2013).

2.2.1. Sudionici vršnjačkog nasilja na internetu: nasilnici, žrtve i promatrači

Iako najjednostavnija podjela vršnjačkog nasilja općenito razlikuje nasilnika, žrtvu te promatrača, u dosadašnjim se istraživanjima spominje ipak nešto kompleksnija podjela na nasilnike, žrtve, promatrače, pomoćnike, branitelje žrtvi, poticatelje nasilja, autsajdere te one bez ikakve uloge (Bowler i sur., 2015). Zbog te činjenice, nije relevantno govoriti samo o odnosu između počinitelja nasilja i žrtve kao o isključivom odnosu (Bowler i sur., 2015). U ovom će se radu pokušati definirati i prikazati fenomenološki uloge nasilnika, žrtve i promatrača u vršnjačkom nasilju.

Šincek i sur. (2017) proveli su istraživanje u kojem su učenici klasificirani u četiri skupine, 64% nije bilo uključeno u elektroničko nasilje, 15% je bilo žrtava, 13% je bilo počinitelja, a 8% žrtava/počinitelja. Slični su rezultati nađeni i u istraživanju Kowalski i Limber (2007): 11% bilo je žrtava, 7% žrtava/počinitelja i 4% počinitelja.

Nasilnici

Vendebosch i Van Cleemput (2009) tvrde da je dijete koje je trpilo tradicionalno nasilje ili ga i samo čini, vjerojatnije od ostale djece postati budući činitelj vršnjačkog nasilja na internetu. Neki pak autori tvrde da je *cyber bullying* zapravo naučeno ponašanje koje proizlazi iz nekih osobina poput slabe samokontrole (Hinduja i Patchin, 2008, prema Rivers i sur., 2011).

Nasilnici preko interneta se koriste različitim nadimcima iza kojih se kriju i otvaraju privremene e-mail adrese, a to dodatno otežava drugom korisniku da sazna njihov pravi

identitet. Žrtva stoga postaje nesigurnija jer ne zna tko se krije iza nasilnih radnji (Aftab, 2003; Popović-Čitić, 2009; Raskauskas i Stoltz, 2007, prema Elledge i sur., 2013). Bauman (2013) ističe kako su nasilnici „zaštićeni“ upravo anonimnošću te zbog iste nemaju namjeru prestati s nasilničkim aktivnostima, kao i zbog manjka straha od otkrivanja, neodobravanja i kažnjavanja. Drugim riječima, oni sami se ne bi tako ponašali da se njihov identitet poznaje, a njihovo suosjećanje sa žrtvom je umanjeno jer se kod nasilja na internetu ne može vidjeti emocionalna reakcija žrtve pa nasilnik ne razvija (ili razvija slabije) sažaljenje (Popović-Čitić, 2009).

Zbog istog tog nedostatka neverbalne komunikacije, ni žrtva ne uspijeva točno interpretirati nasilnikove radnje, odnosno njegove poruke te s tim se pojačava žrtvina viktimiziranost (Popović-Čitić, 2009).

Bez obzira kako vrše nasilje, svi počinitelji nasilja imaju slične osobine i obrasce ponašanja (Coloroso, 2004, prema Prpić, 2006). Može se reći da vole imati moć, odnosno dominantni su, a u želji da nešto dobiju, bez problema će iskoristiti nekoga. Ne mogu se „staviti u tuđe cipele“ te im je najvažnije njihovo zadovoljstvo, usprkos povređivanja tuđih osjećaja. Iako se djeca nasilnici zaista doimaju nadmoćno, oni su zapravo često u dubini skrivaju bol te su neprilagođeni, a s nasilnim ponašanjem i osjećajem nadmoći prikrivaju te osjećaje (Prpić 2006).

Djeca i mladi koji vrše nasilje najčešće imaju pozitivnu sliku o sebi, a u krugu svojih prijatelja su glavni, tzv. „vođe“ (Kaschnitz, 2016).

Može se reći da oni koji vrše nasilje nad vršnjacima putem interneta pokazuju simptome antisocijalnog ponašanja (Hinduja i Patchin, 2008; Schenk i sur., 2013, sve prema Buelga i sur., 2015), a njihov krug prijatelja potiče i razvija devijantno ponašanje (Hyunseok i sur., 2014; Ybarra i Mitchell, 2004, sve prema Buelga i sur., 2015). Devijantna i nasilna ponašanja pokazuju i u školi (Calvete i sur., 2010; Hinduja i Patchin, 2008, sve prema Buelga i sur., 2015), ali i u slobodno vrijeme pa npr. krađu, oštećuju imovinu, fizički nasrću i napadaju ljude te konzumiraju drogu (Gradinger i sur., 2009; Kirikiadis i Kavoura, 2010; Schenk i sur., 2013, sve prema Buelga i sur., 2015).

Klasifikacija elektroničkih nasilnika

Istraživanja koja pomažu klasifikacijama elektroničkog nasilja, predlažu neke podjele u osobnostima samih nasilnika, tako je jedna od njih prema Aftab (2006, prema Popović Čitić, 2009) podjela o pet različitih vrsta nasilnika: osvetoljubivi anđeo, gladan moći, štreber osvetnik, zlobne djevojčice i nepažljivi. Ipak, ne postoji dovoljno empirijskih potvrda koje bi opravdale diferenciranje ovih tipova. Osvetoljubivi anđeo sebe ne doživljava kao nasilnika već kao osobu koja traži pravdu, štiti sebe ili druge od „loših“ ljudi za koje smatra da zaslužuju biti viktimizirani te ispravlja nepravde koje su nanesele njemu ili drugima. Ovakvi nasilnici često su žrtve koje pronalaze način za osvetu, a zanemaruju činjenicu da su tako i sami nasilnici (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009).

Nerijetko potiču svoje prijatelje i ostale vršnjake da s njima vrše nasilje. Popović-Čitić (2009) navodi karakteristike ovakvih nasilnika: „želja za osvetom, viktimiziranost vršnjačkim nasiljem, neopažanje sebe kao nasilnika, ispravljanje opaženih nepravdi i potreba za zaštitom sebe i prijatelja od nasilnika“.

Tip nasilnika gladan moći je klasični nasilnik koji ima otprije opisane poznate motive (nanošenje boli i patnje drugoj osobi) i ciljeve kojima se oblikuje njihovo ponašanje, jedina stvarna razlika je ona u načinu, odnosno metodi. U vršnjačkom nasilju na internetu nema fizičke agresivnosti niti verbalnih napada izgovorenih licem u lice, kao kod klasičnog nasilja. Elektronički nasilnici to pak čine isključivo indirektno, s pomoću elektroničkih prijatnji ili ponižavajućih poruka i objava. Ova vrsta nasilnika uživa u pozornosti drugih te traži one koji će osnaživati njegove postupke. To može biti krug bliskih prijatelja ili vršnjaci iz škole. Potrebna mu je reakcija okoline, a ukoliko je ne dobije, situacija može eskalirati (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Neke od karakteristika su sličnost s klasičnim nasilnikom, potreba za reakcijom okoline, iskazivanje moći, hvalisanje, izazivanje straha (Popović-Čitić, 2009).

Štreber osvetnik je tip elektroničkog nasilnika koji se prvotno smatrao podvrstom nasilnika glasnih moći. Ovaj tip želi iskazati moć nad drugima kako bi nadoknadio svoje nedostatke, za razliku od onih koji teže moći radi uspostave autoriteta prema

vršnjacima. Uglavnom su to djeca slabije građe i ona koja su trpila klasično nasilje i nisu popularni u društvu svojih vršnjaka (Popović-Čitić, 2009).

Zlobne djevojčice (tzv. *mean girls*) su nasilne djevojčice koje vrše nasilje iz dosade ili zabave. Smatra ih se izuzetno nezrelima, a njihovi načini vršenja nasilja su ponižavanje i vrijeđanje drugih. Na taj način djevojčice jačaju svoj ego, a uspješno povrjeđuju žrtve i njihov ego. Rijetko prijete, a više ismijavaju, omalovažavaju i ogovaraju svoje žrtve. Zahtijevaju publiku jer se „hrane“ njihovim divljenjem, ali i šutnjom promatrača (Miller, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Uglavnom se ovaj tip pojavljuje kod djevojčica, ali može biti prisutan i među dječacima (Popović-Čitić, 2009). Djevojčice, ipak, imaju bolje verbalne sposobnosti te često riječima manipuliraju (Prpić, 2006). Kod ovih nasilnika je zanimljivo da su gotovo isključivo žrtve druge djevojčice i to ih razlikuje od ostalih vrsti nasilnika (Trolley i sur., 2006, prema Popović-Čitić, 2009). One uglavnom vrše nasilje iz dosade i radi vlastite zabave, imaju visok ego te jačaju osjećaj moći i vlastiti socijalni status, vrše nasilje i planiraju ga u skupini, te potiču strah kod drugih (Popović-Čitić, 2009).

Nepažljivi nasilnici oni su koji postaju nasilnicima kada bez razmišljanja odgovore na primljenu poruku ili svojom nepažnjom postanu dio indirektnog *cyberbullyinga* i za sebe ne smatraju da su nasilni. U virtualnom se svijetu mogu pretvarati da su snažni, igrati uloge ili reagirati na provokativne i uvredljive poruke koje dobivaju (Aftab, 2006, prema Popović-Čitić, 2009). Za razliku od osvetnika štrebera, oni se ne upuštaju namjerno u nasilne aktivnosti već reagiraju bez razmišljanja o posljedicama svojih aktivnosti. Oni su isprovocirani raznim primljenim porukama te reagiraju bijesno i bez razmišljanja. Nenamjerno mogu naštetiti drugima tako što će proslijediti ili objaviti nasilnu komunikaciju, a nekada, u šali to čine i svojim prijateljima (Popović-Čitić, 2009). Često poriču sudjelovanje u nasilju jer su nesvjesni činjenice da svojim aktivnostima vrše nasilje nad drugima (Trolley i sur., 2006, prema Popović Čitić, 2009).

Žrtve

Bauman (2013) tvrdi da rizik od elektroničkog nasilja raste proporcionalno s korištenjem društvenih mreža i spremnosti na otkrivanje vlastitih podataka. Prema nekim istraživanjima, ako su žrtve tradicionalnog nasilja dječaci, postoji veći rizik od vršnjačkog nasilja na internetu, a ukoliko su žrtve tradicionalnog nasilja djevojčice, rizik od nasilja na internetu je veći kako pada njihova popularnost među vršnjacima (Bauman, 2013). Drugim riječima, žrtve vršnjačkog nasilja na internetu često su žrtve tradicionalnog nasilja (Payne i Hutzell, 2015).

Mnogi autori ističu da djecu žrtve karakterizira negativna slika o sebi te nisko samopoštovanje i samopouzdanje (Kaschnitz, 2016). Brojne žrtve vršnjačkog nasilja na internetu zapravo se i ponašaju rizično na internetu, što ih dovodi do opasnih situacija pogodnih za viktimizaciju. Žrtve mogu biti različitih osobnosti i karakteristika, ali jedno je zajedničko, a to je da su upravo oni postali meta nasilniku (Prpić, 2006). Žrtva može biti bilo tko, od najmlađe djece, one koja su tek došla u novu školu, djeca koja pate od anksioznosti, tjeskobe ili imaju lošu sliku o sebi i nesigurni su, djeca iz bogatih ili siromašnih obitelji, nadarena djeca, djeca s odličnim uspjehom, visoka ili niska, mršava ili debela, tiha i sramežljiva djeca te ona s bilo kakvim psihičkim ili tjelesnim poteškoćama (Coloroso, 2004, prema Prpić, 2006).

U literaturi se spominju neki znakovi kojima se identificiraju žrtve vršnjačkog nasilja na internetu. Za početak, dijete osjeća i pokazuje nelagodu prilikom korištenja interneta, primanja e-pošte, sms poruke ili druge instant poruke na društvenim mrežama. S druge strane, taj isti znak može ukazivati na to da dijete provodi dosta vremena surfajući internetom. Drugi znak je uzrujanost nakon uporabe mobitela ili računala te izbjegavanje istih. Na poslijetku, dijete skriva zaslon mobitela ili ekran računala kada se roditelj pojavi u blizini.

Ovi se znakovi mogu vidjeti i u socijalnim odnosima u društvu u stvarnome životu. Tada su oni vidljivi kao povlačenje od prijatelja te odbijanje odlaska u školu ili zaostatka u školi te u konačnici postizanje slabijeg školskog uspjeha. Dijete razvija osjećaje potištenosti, razdražljivosti, depresije, neraspoloženo je, a ponašanje mu se mijenja na način da je vidljivo gotovo odmah. U literaturi se još spominju i

psihosomatski problemi kao što su problemi s apetitom i problemi sa spavanjem (Borba, 2010; Kowalski, 2008; Rigby, 2002, sve prema Bilić i sur., 2012).

Promatrači

Promatrači čine onu skupinu vršnjaka koji su ravnodušni, drže se sigurne distance kako bi promatrali što se događa te ne zauzimaju stav. Naziv promatrači ukazuje na to da oni ne zauzimaju stranu te emocionalno ne suosjećaju ni s počiniteljima, ni sa žrtvama. Budući da svjedoče nasilju i ignoriraju ga, pasivno ponašanje čini ih sudionicima. Promatrači smatraju da nasilje nije njihov problem i da se njih to ne tiče (Bilić, 2013)

Popović-Čitić (2009) smatra da promatrači elektroničkog nasilja češće počnu sudjelovati u istome, nego što počnu sudjelovati u tradicionalnom vršnjačkom nasilju. Neki od razloga su ti što im za sudjelovanje nije potrebna fizička snaga, kao ni socijalne vještine koju im mogu biti potrebne kada je riječ o tradicionalnom nasilju. Također je lakše uključiti se u nasilje anonimno. Promatrači kod tradicionalnog nasilja promatraju i stoje po strani, a upravo ne djelovanjem i pasivnošću daju podršku počinitelju nasilja. Ta već bolna i neugodna situacija za žrtvu postaje još više ponižavajuća zbog pasivnosti promatrača. Također, Popović-Čitić (2009) ukazuje na to da je kod elektroničkog nasilja nemoguće vidjeti promatrača niti njegovu reakciju. Broj promatrača se kod virtualnog nasilja konstantno može povećavati te se točan broj ne može znati. Fotografije, poruke i drugi zlonamjerni sadržaji koji se postavljaju na internet teško se mogu uništiti, a da ih prije toga ne vidi veliki broj promatrača. Osim toga, promatrači mogu spremati sadržaj na svoje mobilne telefone pomoću slike zaslona (engl. *screenshot*) te prosljeđivati drugima (Dooley i sur., 2009, prema Elledge i sur., 2013).

2.2.2. Vrste elektroničkog nasilja

Prema Willardu (2007), neovisno o mediju koji se koristi, postoji osam vrsta nasilja na internetu: vrijeđanje, uznemiravanje, ogovaranje i klevetanje, lažno predstavljanje, nedozvoljeno priopćavanje, obmanjivanje, isključivanje i uhođenje.

1. Vrijeđanje/iskazivanje ljutnje (eng. *flaming*) je oblik elektroničkog nasilja koji se sastoji od kratke i žustre rasprave između dvije ili više osoba putem neke komunikacijske tehnologije. Podrazumijeva nepristojan i vulgaran rječnik, uvrede i prijetnje (Feinberg i Robey, 2009). Radi se o slanju ljutih, vulgarnih i neugodnih poruka nekom pojedincu ili online grupi. Ovaj oblik nasilja najčešće se odvija u nekom od javnih prostora virtualne komunikacije poput chat-soba, ali može se javiti putem privatne elektroničke pošte. Obično se radi o javnom nasilju gdje osobe koje nisu uključene u raspravu mogu vidjeti svađu. Napadači (engl. *flamers*) ne obraćaju pozornost na temu razgovora već im je jedini cilj uvrijediti i poniziti sugovornika (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

2. Uznemiravanje (eng. *harassment*) uključuje ponavljajuće slanje uvredljivih poruka nekoj osobi. Iako se uglavnom radi o slanju poruka putem privatnih kanala za komunikaciju, može se pojaviti i u javnoj okolini za komunikaciju (Willard, 2007). Uznemiravanje i vrijeđanje su slični oblici elektroničkog nasilja, no među njima postoje značajne razlike. Prvenstveno, uznemiravanje traje duže od vrijeđanja, a kao drugo, uznemiravanje je jednostrano dok je vrijeđanje obostrano (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

3. Klevetanje (engl. *denigration*) sastoji se od slanja ili objavljivanja štetnih, neistinitih izjava o nekoj drugoj osobi s namjerom ugrožavanja njenog ugleda i časti ili njenih prijateljstva drugim ljudima. Ti sadržaji mogu se objavljivati javno na internetskim stranicama ili slati putem elektroničke pošte i instant poruka (Popović-Čitić, 2009). U ovu kategoriju spada i postavljanje ili slanje izmijenjenih slika drugih osoba, posebno onih slika koje osobu prikazuju na seksualno eksplicitan način. Također, u ovu kategoriju se ubrajaju i „elektroničke knjige dojmova“ (eng. *slam books*) čija je svrha ismijati i poniziti drugu osobu, najčešće vršnjaka. Radi se o internetskim stranicama na kojima se nalaze imena školskih vršnjaka te bilo tko pored imena može napisati komentar o toj osobi, a najčešće su komentari zlobni i nepristojni (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

4. Lažno predstavljanje (eng. *impersonation/masquerade*) oblik je elektroničkog nasilja kojeg karakterizira pretvaranje osobe da je netko drugi te slanje ili objavljivanje kompromitirajućih sadržaja o drugima. Napadači također mogu koristiti ili ukrasti

lozinke za promjenu korisnikovih osobnih podataka ili profila, na primjer objavljivanjem neprimjerenih, ponižavajućih ili provokativnih slika ili podataka. Osim toga, može postaviti pogrdne komentare i poruke na tzv. grupama mržnje (engl. *hate groups*) (Kowalski i sur., 2008, prema Popović-Čitić, 2009).

5. Izdaja i prevara (eng. *outing*) odnosi se na širenje povjerljivih informacija koje izlaganjem postaju dostupne široj javnosti. To uključuje osjetljive, privatne ili neugodno informacije, uključujući i privatne poruke i slike. Može se činiti putem e-maila, društvenih mreža ili mobilnih telefona. U ovu vrstu nasilja spada i čitanje tuđih poruka pohranjenih na tuđim mobilnim telefonima (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

6. Obmanjivanje (eng. *trickering*) je oblik elektroničkog nasilja koji ima sličnosti sa nedozvoljenim priopćavanjem jer im je zajednička karakteristika objavljivanje privatnih informacija o nekoj osobi. No, ono što razlikuje ove dvije kategorije je način na koji je osoba došla do informacija. Zlostavljač namjerno, korištenjem lukavih trikova i obmana, navodi drugu osobu da mu vjeruje te, nakon što dođe do željenih informacije, dijeli ih drugima (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

7. Isključivanje (eng. *exclusion*) podrazumijeva aktivnosti kojima se namjerno isključuje osobu iz neke online grupe ili zajednice. Na internetu se isključivanje može pojaviti u online igricama, grupnim blogovima i bilo kojim drugim stranicama koje su zaštićene lozinkom. Također se može pojaviti i u kontekstu slanja instant poruka kroz naglašeno isključivanje nekoga s liste prijatelja. Za tinejdžere, isključivanje s liste prijatelja predstavlja krajnje odbijanje (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

8. Uhođenje (eng. *cyberstalking*) uključuje opetovano slanje prijetećih ili uznemiravajućih poruka u svrhu zastrašivanja osobe (Willard 2007). Uglavnom je riječ o porukama prijetnji, povrijeđivanja, zastrašivanja ili neugodnim komentarima. Ovaj oblik vršnjačkog nasilja na internetu često je povezan s uznemiravanjem, ali s više zastrašivanja i prijetnji. (Popović-Čitić, 2009 i Willard, 2007).

Kao što Olweus (1998) razlikuje izravno i neizravno vršnjačko nasilništvo, tako i Buljan Flander i sur. (2010) razlikuju „dvije vrste nasilja preko interneta: izravan napad i napad preko posrednika.“

Izravan napad, Buljan Flander i sur. (2010) opisuju kao napad u kojem maloljetnik šalje uznemirujuće SMS i MMS poruke, mail-ove, fotografije, video-zapise i kada se maloljetnik lažno predstavlja, ukrade ili promijeni lozinku ili ime nečijeg računa, postavlja neumjesne ankete o žrtvi i šalje viruse. Nasilje preko posrednika tumače kao napad na žrtvu preko, primjerice, računa osobe koja s napadom najčešće nije upoznata. Žrtva će pomisliti kako je napada osoba koja je vlasnik tog računa, a ne osoba koja se krije iza ukradenog identiteta.

Na društvenim mrežama najveći problem su krađa osobnih podataka, odnosno identiteta, lažna predstavljanja, vrijeđanja, stvaranje nepostojećih osoba i lažnih profila te u konačnici i upad u tuđe profile (Kušić, 2010, prema Hodak Kodžoman i sur., 2013)

Neki autori, osim prethodno navedenih vrsta, izdvajaju i seksualno uznemiravanje kao vrstu *cyber bullyinga*, a ono uključuje slanje ili primanje neželjenih seksualnih slika ili videozapisa (Patchin i Hinduja, 2010), kao i snimanje različitih oblika nasilja između djece u svrhu objavljivanja ili ismijavanja (Calvete i sur., 2010).

2.2.3. *Elektroničko nasilje nasuprot tradicionalnom vršnjačkom nasilju*

Elektroničko nasilje je vrlo slično tradicionalnom vršnjačkom nasilju, štoviše, dijele neke ključne karakteristike (Popović-Čitić, 2009).

Olweus (1993, prema Dooley i sur., 2009) ističe repetitivnost kao važnu stavku u definiciji tradicionalnog oblika nasilja. U elektroničkom je nasilju ponekad teško odrediti repetitivnost. Ona je prisutna i jasna ako počinitelj žrtvi pošalje i samo nekoliko e-mailova ili SMS-poruka. Šteta može biti nanescena žrtvi i ako počinitelj ne ponavlja aktivnosti, već je to samo jedna agresivna aktivnost poput objavljivanja neke osobne fotografije ili podatka o žrtvi, a dovodi do toga da se ta objava proširi. Iako ta aktivnost nije ponavljana, šteta prouzrokovana istom se ponovno proživljava te se žrtva osjeća osramoćenom iznova (Dooley i sur., 2009).

Može se zaključiti da je samo jedna negativna i agresivna aktivnost putem interneta dovoljna za nazivanje elektroničkog nasilja upravo nasiljem (Vandebosch i Cleemput, 2008, prema Dooley i sur., 2009).

Što se tiče moći počinitelja, za objavljivanje nekih sadržaja štetnih po žrtvu, ili pak otvaranje lažnih profila, potrebno je najosnovnije znanje o informacijsko-komunikacijskim tehnologijama.

Tradicionalno vršnjačko nasilje odvija se u fizičkoj blizini počinitelja i žrtve, najčešće u školi ili u blizini škole, na igralištu ili u parku, a najčešće tijekom dana. Zbog toga se počinitelj može lako identificirati, a žrtva može direktno odgovoriti ili potražiti pomoć i zaštitu (Bilić i sur., 2014). Žrtva elektroničkog nasilja nasilje doživljava u svom domu, u bilo kojem trenutku i često je u nemogućnosti obraniti se direktno (Elledge i sur., 2013).

2.3. Učestalost i rasprostranjenost elektroničkog nasilja

Tehnologija se svakim danom sve više i više razvija, a napredak utječe i na pojavnost vršnjačkog nasilja na internetu. Vršnjačko nasilje na internetu danas predstavlja problem u cijelom svijetu (Bilić i sur., 2012). Neka istraživanja ukazuju na to da je jedno od petoro djece žrtva vršnjačkog nasilja na internetu, a isto tako i nasilnik (Chisholm i Day, 2013). Čak 20 – 40 % djece koja su sudjelovala u istraživanjima su doživjela i/ili činila vršnjačko nasilje putem interneta (Đuraković i sur. 2014). Juvonen i Gross (2008, prema Đuraković i sur., 2014), primjerice, govore da se čak 72% mladih između 12. i 17. godine života susrelo s nasiljem na internetu.

Iako je definicija vršnjačkog nasilja na internetu u literaturi namjerno, ponavljajuće se i agresivno ponašanje pojedinca ili grupe ljudi na internetu radi zlostavljanja drugih, još uvijek postoje neslaganja prije definiranja koliko često *cyber bullying* treba ponoviti da bi se utvrdilo da je to zapravo nasilje. Neki autori tvrde da će se dijete zlostavljati ako se to dogodi dva ili tri puta mjesečno, dok drugi autori kažu da će se dijete zlostavljati ako se dogodi jednom ili dva puta mjesečno (Kowalski i Limber, 2007). Ova razlika u definicijama predstavlja neke razlike u podacima o nasilju na internetu, zbog čega nije moguće točno reći postotak djece koja pate od *cyber bullyinga* (Olweus, 2012).

S jedne strane, Olweus (2012) vjeruje da je govor o *cyber bullyingu* gotovo epidemija među djecom i mladima. S druge strane, neki autori (Hinduja i Patchin, 2012; Kowalski

i Limber, 2007) vjeruju da je Olweusovo istraživanje koje pokazuje da je samo 4,5% zlostavljane djece na internetu – nerealno. Hinduja i Patchin (2012) govore da je 24% učenika pretrpjelo nasilje na internetu, u usporedbi s Menesini 7,6%, Ybarra i Mitchell 19%, a Kowalski i Limber 11% (Kowalski i Limber, 2007). Budući da je pojam internetskog nasilja vrlo širok, i široka definicija može se prihvatiti kada se govori o njegovoj učestalosti. Postoji ozbiljan nedostatak podataka o rasprostranjenosti *cyber bullyinga*, ali neka su istraživanja (Pornari i Wood, 2010) otkrila da učestalost *cyber bullyinga* prelazi 50%.

U Hrvatskoj je provedeno istraživanje koje je ukazalo na to da 73 % djece koristi Internet, a kako raste dob, tako raste i učestalost korištenja. Utvrdilo se i da Internet koristi skoro 60% djece i mladih svaki dan (Buljan Flander, 2008). UNICEF je proveo 2010. godine istraživanje u 23 osnovne škole gdje su učenici izjavili da 96% njih ima vlastiti mobitel, a 85 % njih koristi internet. Otkriveno je da se vršnjačko nasilje na internetu uglavnom događa na društvenim mrežama (osobito na Facebooku) i putem tekstualnih poruka. Ispitanici su naznačili da razgovaraju o elektroničkom nasilju s prijateljima ili roditeljima, ignoriraju zlostavljanje i izbjegavaju web stranice na kojima su žrtve (prema Hodak Kodžoman i sur., 2013).

Istraživanjem Poliklinike za zaštitu djece grada Zagreba i Hrabrog telefona (2004, prema Buljan Flander, 2008) se pokazalo da je čak sedam posto ispitanika nekad zlorabljivalo nečije ime i objavilo nečije privatne informacije. Pet je posto ispitanika objavilo tuđe fotografije ili video isječak, dok se sedam posto lažno predstavljalo. Pregrad i suradnici (2010, prema Đuraković i sur., 2014) navode da je 34 % 14 i 15-godišnjaka doživjelo nasilje na internetu. Bilić i suradnice (2014) ukazuju da su najčešći oblici elektroničkog nasilja kod ispitanika sramoćenje na forumu, društvenim mrežama ili blogovima (čak 38%), objavljivanje sramotnih fotografija (32%) i uznemiravanje putem elektroničkih poruka (29%).

Porast nasilja na Internetu ovisi i o povećanju broja korisnika interneta (Smith i sur., 2008, prema Đuraković i sur., 2014). Većina studija (Walther, 1996; Valkenburg i Peter, 2011, sve prema Đuraković i sur., 2014) pokazuju da je komunikacija putem Interneta tako česta, jer je vjerojatnije da će se samoizražavanje i samootkrivanje kontrolirati bolje nego komunikacijom licem u lice. Ova mogućnost kontrole također

pomaže poboljšati osjećaj sigurnosti, donoseći time veću slobodu međuljudske komunikacije putem interneta. To ovisi o tri odrednice: anonimnosti, asinkronosti i dostupnosti (Valkenberg i Peter, 2011, prema Đuraković i sur., 2014). Anonimnost na Internetu mač je s dvije oštrice. S jedne strane, to može pomoći mladim ljudima da steknu društveno prihvaćanje koje možda neće moći postići u komunikaciji licem u lice, a s druge strane također može dovesti do smanjenja kontrole ponašanja. Anonimnost također može poticati na nasilje, jer se osoba može sakriti iza drugog imena, a žrtva ne zna tko je zlostavljač. Asinkrono znači da će napisano biti objavljeno tek kasnije. S jedne strane, to koristi mladim ljudima koji su sramežljivi i nesigurni jer im omogućuje da se bolje predstavljaju, a s druge strane omogućuje počinitelju da bolje kontrolira slanje informacija žrtvi. Dostupnost omogućuje stvaranje bliskih prijateljstava s ljudima koji su daleko od nas. Nedostatak toga je komunikacija s ljudima koji se ne predstavljaju, ili se lažno predstavljaju. Iako je elektroničko nasilje najčešće među starijom djecom i adolescentima, moguće je i za djecu mlađu od 8 godina (Hirschy i Wilkinson, 2010, prema Bilić i sur. 2012). Neka su istraživanja pokazala da su starija djeca više uključena u internetsko zlostavljanje od mlađe djece (Smith i sur., 2008.; Ybarra i Mitchell, 2004.; prema Elledge i sur., 2013).

3. DRUŠTVENA OBILJEŽJA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU

Budući da je vršnjačko nasilje na internetu društvena pojava, ono kao fenomen ima i društvena obilježja. U ovom će se poglavlju pokušati opisati posljedice koje vršnjačko nasilje na internetu ostavlja na dijete, a započet će objašnjavanjem ovisnosti o internetu i psihološkim i tjelesnim simptomima koje dijete ima, a ukazuju na problem. Pokušat će se objasniti psihološke posljedice koje prema brojnim autorima mogu biti i teže nego kod tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Na samom kraju, pokušat će se opisati neke pravne norme u sankcioniranju i prevenciji uključujući kazneni zakon, Konvenciju o pravima djeteta te kaznenu odgovornost.

3.1. Posljedice vršnjačkog nasilja na internetu

Vršnjačko nasilje na internetu prema svjetskim i domaćim izvorima literature ima brojne posljedice u negativnom smislu na društveni i osobni život sudionika u vršnjačkom nasilju. Nabrojat ćemo ovdje neke od njih, počevši od pojma ovisnosti o internetu, socijalnog isključivanja, sniženog samopouzdanja i problema mentalnog zdravlja, kao i ozbiljnih posljedica na školski uspjeh.

3.1.1. Ovisnost o internetu

U literaturi, ovisnost o internetu se opisuje kao klinički poremećaj pretjerane uporabe interneta i manjka samokontrole, a osim ovisnosti, česti termini koji opisuju ovaj fenomen su i pretjerana, problematična ili kompulzivna upotreba interneta (Arlović, 2020).

Današnja se generacija mladih naziva generacija digitalnih urođenika, *Y* generacija ili pak „*net*“ generacija. Oni su praktički uronjeni u virtualni svijet, svijet digitalne

tehnologije. Za razliku od tzv. digitalnih useljenika, oni se rađaju te rastu uz novu tehnologiju.

Društvene su mreže sastavni dio života osnovnoškolaca. Višesatna uporaba društvenih mreža svaki dan može potencijalno dovesti do ovisnosti koju je onda potrebno liječiti, ili, bilo bi još bolje i prevenirati (Kunić i sur., 2017). Kunić i sur. (2017) kažu da zanemarivanje uobičajenih i svakodnevnih životnih navika kako bi se što više vremena provelo na internetu predstavlja posebnu opasnost od ovisnosti. Osim toga, zamjena realnih socijalnih kontakata i druženja virtualnim svijetom također predstavlja opasnost. Djetetova samokontrola, odnosno nemogućnost samokontrole s obzirom na provođenje vremena na internetu i nemogućnost pronalaska opravdanja za vlastito ponašanje također predstavljaju opasnost. Neka djeca se osjećaju krivima zbog previše utrošenog vremena na internetu, ali na to ne mogu utjecati niti se svojom voljom maknuti (Miliša, Tolić, 2010). Djeca su često izgubljena, uznemirena i lošeg raspoloženja ukoliko dođe do prekida internetske veze ili se pokvari. Opasnost prijeti i od površnog i pogrešnog shvaćanja pojma „prijatelj“, budući da djeca često na svojim profilima imaju velik broj pratitelja i/ili prijatelja te gube sliku o pravim vrijednostima (Nikodem i sur., 2015).

Internetska ovisnost je psihološki poremećaj, a očituje se u poremećaju samokontrole ponašanja, tj. provođenja vremena na internetu. Prekomjerno vrijeme provedeno na internetu nije jedini pokazatelj ovisnosti, već je to i odbijanje ostalih aktivnosti, a to vrijeme pojedinac trati na virtualni svijet. Takvi su pojedinci usamljeni iako oni to vide kao bijeg od iste. Prekomjerno i iracionalno „surfanje“ internetom smanjuje koncentraciju, pamćenje, ali i osjećaj privrženosti te snagu emocija (Kunić i sur., 2017).

Autori razlikuju psihološke i tjelesne znakove ovisnosti koji se javljaju na više načina. Psihološki znakovi su: nemogućnost kontrole vremena utrošenog na internetu, manjak funkcionalnosti kod kuće ili u školi, izolacija kod prijatelja i obitelji, obrambeni stav prema korištenju interneta, osjećaj zadovoljstva i euforija tijekom korištenja interneta, ali i osjećaji nervoze, depresije, neraspoloženja, te emocionalna zatvorenost ukoliko nije u mogućnosti koristiti Internet. Tjelesni su simptomi nedostatak sna, bolovi u vratu, ukočenost u zglobovima ruku, glavobolje, pogrbljenost, prekomjerno debljanje ili mršavljenje te loše prehrambene navike (Carević i sur., 2014).

Za učenike osnovnih škola, ali i stariju djecu, posebna opasnost može biti nemogućnost prepoznavanja znakova manipulacije nad njima od strane druge djece, što dovodi do nepravodobnih radnji. Ovisnost o internetu posebno utječe na razvoj dječjih socijalnih vještina, pa kad se požele sprijateljiti u stvarnome svijetu, suočavaju se s mnogim poteškoćama. Budući da internet omogućuje ljudima da se pokažu onako kako žele da ih drugi vide, to također utječe na razvoj slike o sebi. U ovom slučaju, ona je osnovana na tome kako dijete doživljava da ga drugi vide (Carević i sur., 2014).

3.1.2. Psihološke posljedice

Posljedice svakog nasilja su uvijek teške i neizbježne, pa tako i posljedice *cyber bullyinga*, koje, prema brojnim autorima mogu biti čak i puno ozbiljnije od posljedica klasičnih oblika nasilja. (Willard, 2007). Brojni su razlozi teških posljedica, a Willard (2007) navodi sljedeće: publika je obično puno šira od publike na igralištu i u okolici škole ili u učionici, pisana riječ širi se brzo i do korisnika širom svijeta, a izgovorena riječ se lako zaboravi. Uz to, mogućnost izbjegavanja nasilja vrlo je mala jer se nasilje na internetu može dogoditi bilo kad i bilo gdje (Willard, 2007).

Današnja djeca se bore s vršnjačkim nasiljem na internetu upravo zbog toga što su sve više vremena na računalima i mobilnim telefonima, a time su u većem riziku za postati žrtva (Aftab, 2003).

Najčešće posljedice vršnjačkog nasilja na internetu su nisko samopouzdanje, vršenje nasilja na internetu nad drugima, suicidalne ideje, druge emocionalne teškoće kao što su strah, bijes, depresija, frustracije, izbjegavanje vlastitih prijatelja i druženja, kao i promjene raspoloženja (Kaschnitz, 2016). Prisutne su i psihosomatske teškoće poput glavobolje i poremećaja spavanja (Olweus, 2012; Kaschnitz, 2016). Pojedini autori smatraju da osobe koje su žrtve vršnjačkog nasilja na internetu (isključivanja) doživljavaju pad samopoštovanja te se prilagođavaju novoj skupini koja se potpuno razlikuje od one koja ih je isključila (Williams i sur., 2007, prema Popović-Čitić, 2009).

Neki autori kažu da i žrtve i nasilnici mogu često izbjegavati odlazak u školu, izbjegavati svoje akademske obaveze te imati niža postignuća. Mnoga istraživanja

pokazuju negativan utjecaj elektroničkog nasilja na školski uspjeh, uključujući smanjenu koncentraciju, izbjegavanje iz škole, izolaciju, slabija školska postignuća i veći rizik za školske probleme (Hinduja i Patchin, 2007, 2008a; Marczak i Coyne, 2010). Veća se učestalost i intenzitet pojavljuju u skupini počinitelja/žrtava, osjećaju se manje sigurno u školi, imaju niže samopoštovanje i imaju više suicidalnih misli (Patchin i Hinduja, 2012). Međutim, u nekim drugim istraživanjima, na primjer kod Zhou i sur. (2013), nisu utvrđene razlike u uspjehu između učenika koji su bili uključeni u elektroničko nasilje i onih koji nisu.

Vršnjačko nasilje i posljedice koje ono ima, ostavljaju negativna sjećanja do kraja života (Bilić i sur., 2012). Najekstremnija posljedica koja se može javiti je svakako samoubojstvo kao čin (Bauman, 2013). Olweus (2012) smatra da je teško zaključiti jesu li sve navedene posljedice zapravo posljedice vršnjačkog nasilja na internetu jer su žrtve elektroničkog nasilja često ujedno i žrtve tradicionalnog nasilja.

Žrtve nasilja na internetu često pate od anksioznosti i imaju lošiji školski uspjeh (Foody i sur., 2015), a negativne se posljedice očituju i na psihološko, socijalno i tjelesno zdravlje žrtava, ali i počinitelja (Tokunaga, 2010).

Počinitelji često ne percipiraju svoje ponašanje kao uznemiravanje i ne prepoznaju utjecaj svoga ponašanja na žrtve. S druge strane, počinitelji također doživljavaju više razine stresa, depresije i anksioznosti od onih koji nisu ni na koji način uključeni u elektroničko nasilje. Neka istraživanja se proturječe ovom mišljenju, sugerirajući da su počinitelji tipična djeca ili adolescenti koji nemaju problema u ponašanju (Cassidy i sur. 2009; Kowalski i sur., 2012, prema Hinduja i Patchin 2012).

Tijekom adolescencije, koja je poznata kao period razvoja identiteta, mladi ljudi traže situacije u kojima se mogu pozitivno očitovati. Veliki broj istraživanja pokazuje da sudjelovanje u elektroničkom nasilju ima negativan utjecaj na razvoj u adolescenciji (Haynie i sur., 2001; Juvonen i sur., 2003). Žrtve obično imaju niže samopoštovanje od svojih vršnjaka koji nisu žrtve (Egan i Perry, 1998; Wild i sur., 2004). To možemo objasniti tako da proživljavanje nasilja snižava osobi samopoštovanje ili da će osobe nižeg samopoštovanja vjerojatnije biti žrtve nasilja (Egan i Perry, 1998). Što se tiče počinitelja, rezultati istraživanja su nedosljedni. Neka istraživanja pokazuju da

počinitelji imaju ili više samopoštovanje (npr. Salmivalli i sur., 1999) ili niže samopoštovanje (npr. Yang i sur., 2006) od onih koji nisu uključeni u elektroničko nasilje, dok druga istraživanja ne nalaze razlike između počinitelja i nepočinitelja (Seals i Young, 2003). Najlošiji ishodi su za skupine žrtava/nasilnika kojih ima u elektroničkom nasilju kao i u klasičnom obliku nasilja (Kowalski i Limber, 2013).

Sveukupno, istraživanja potvrđuju i psihološke posljedice, ali i posljedice koje se očituju u školskome uspjehu. Žrtve osjećaju tjeskobu, strah i tugu, što utječe na njihovo učenje i odnos prema školi (Beran i Li, 2005). Nadalje, Mitchell i sur. (2007) otkrivaju da adolescenti koji doživljavaju elektroničko nasilje pokazuju znatno višu razinu depresije, kao i upotrebu supstanci.

Kao što je prethodno navedeno, počinitelji/žrtve doživljavaju najviše negativnih posljedica. Šincek i sur. (2017) su u istraživanju pokazali da su počinitelji/žrtve imali najvišu razinu depresije, anksioznosti i stresa kao i najniže samopoštovanje. Ovi rezultati indiciraju da počinitelji/žrtve čine skupinu s najvišim rizikom za psihosocijalne probleme, a takvi su rezultati nađeni i u drugoj studiji (Juvonen i sur., 2003). Žrtve pokazuju znatno više simptoma depresije od ovih neuključenih u nasilje, dok počinitelji/žrtve manifestiraju više simptoma od preostalih triju skupina.

S druge strane, neuključeni u elektroničko nasilje, očekivano pokazuju znatno manju razinu anksioznosti od žrtava i počinitelja/žrtava, ali i počinitelji pokazuju manju razinu anksioznosti od počinitelja/žrtava. Neuključeni u nasilje osjećaju manju razinu stresa od ostalih skupina, a počinitelji/žrtve pokazuju više znakova stresa od žrtava i počinitelja.

Ovo je istraživanje pokazalo da počinitelji/žrtve više provode vremena na internetu od žrtava, dok žrtve provode više vremena na internetu od neuključenih u elektroničko nasilje.

Wang i sur. (2011) tvrde da adolescenti koji su uključeni u nasilje imaju višu razinu depresije.

3.2. Neke pravne norme u sankcioniranju i prevenciji

Kada zlostavljaju na internetu, počinitelji često osjećaju da mogu sakriti svoj identitet, čineći ih spremnijima za počinjenje ovog oblika nasilja. Činjenica je da se

identitet svakog korisnika interneta može prikazati pomoću IP adrese, koja je posebna identifikacijski broj koju korisnik dobiva od pružatelja usluga. Zbog toga se zlostavljač lako može otkriti. Uvrede, kleveta i brojne druge neugodne radnje, oblici su elektroničkog nasilja obuhvaćeni kaznenim zakonom i smatraju se kaznenim djelima. (Aftab, 2003; Buljan Flander i sur., 2010). Svatko tko koristi informacijsku i komunikacijsku tehnologiju mora biti svjestan da ako zloupotrebljava osobne podatke drugih, vrijeđa ili kleveće druge, ozbiljno ga osramoti ili naruši privatnost djece, mora snositi osobnu kaznenu odgovornost (Buljan Flander i sur., 2010) .

Konvencija o pravima djeteta

Ujedinjeni narodi usvojili su Konvenciju o pravima djeteta 1989. godine kako bi zaštitili prava i slobode djece na međunarodnoj razini. Uključuje zaštitu djece od svih oblika nasilja, pa bi također trebala pomoći u zaštiti djece od internetskog nasilja. Prema članku 19. konvencije, svako dijete treba biti zaštićeno od različitih oblika nasilja, štete, zlostavljanja, zanemarivanja, zanemarivanja, zlostavljanja ili iskorištavanja, tako da u ovom članku možemo razmotriti i zaštitu djece od elektroničkog nasilja. Jednako su važni i članci koje možemo promatrati u kontekstu zaštite, sprečavanja i sankcioniranja nasilnih djela na Internetu.

Članak 16., stavak 1. Konvencije o pravima djeteta navodi: „Niti jedno dijete ne smije biti izloženo proizvoljnom ili nezakonitom miješanju u njegovu privatnost, obitelj, dom ili prepisku, niti nezakonitim napadima na njegovu čast i ugled“. Stavak 2. istog članka kaže: „Dijete ima pravo na zakonsku zaštitu protiv takvog miješanja ili napada.“

Kazneni zakon

Uvreda, kleveta, teško sramoćenje i povreda privatnosti djeteta kaznena su djela koja se odnose na nasilje, a nalaze se u glavi XV. Kaznenog zakona pod nazivom „Kaznena djela protiv časti i ugleda“.

Kazneni zakon u članku 147., stavku 2. opisuje kazneno djelo *uvreda*. U ovom članku je navedeno da tko uvrijedi drugoga putem „tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način, zbog čega je uvreda postala pristupačnom većem broju osoba, kaznit će se novčanom kaznom do sto osamdeset dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Uvredom se omalovažava osoba te iskazuje nepoštovanje prema njenom dostojanstvu. Dodatno na težini dobiva ona uvreda izrečena putem tiska, radija, televizije ili interneta jer je tako dostupna većem broju ljudi.

Kazneni zakon u članku 148., stavku 2. Kaznenog zakona opisuje kazneno djelo *teško sramoćenje* kojim će se osoba koja pred drugim za nekoga iznese ili prenese neistinitu činjeničnu tvrdnju koja može škoditi njegovoj časti ili ugledu, znajući da je neistinita „putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kazniti novčanom kaznom do petsto dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15).

U članku 148. Kaznenog zakona u stavku 2., opisano je i kazneno djelo *kleveta* gdje se navodi da osoba koja pred drugim za nekoga iznese ili pronese činjeničnu tvrdnju koja može škoditi njegovu časti ili ugledu „putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kaznit će se novčanom kaznom do tristo šezdeset dnevnih iznosa“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15).

U glavi XVIII. Kaznenog zakona „Kaznena djela protiv braka, obitelji i djece“, u članku 178. u kojemu je riječ o povredi privatnosti djeteta, u stavku 2. stoji da osoba koja „iznese ili prenese nešto iz osobnog ili obiteljskog života djeteta, protivno propisima objavi djetetovu fotografiju ili otkrije identitet djeteta, što je kod djeteta 27 izazvalo uznemirenost, porugu vršnjaka ili drugih osoba ili je na drugi način ugrozilo dobrobit djeteta putem tiska, radija, televizije, računalnog sustava ili mreže, na javnom skupu ili na drugi način zbog čega je ono postalo pristupačno većem broju osoba, kaznit će se kaznom zatvora do dvije godine“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Ovim zakonom se osim prethodno navedene klevete pojedinca ulazi u područje njegovog obiteljskog života (način vođenja obiteljskog života, pojedine negativne sklonosti, činjenice koje se odnose na obitelj).

Kaznena odgovornost

Prema Kaznenom zakonu dijete je „osoba koja nije navršila osamnaest godina života“ (NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15). Prema istom zakonu kazneno zakonodavstvo se ne primjenjuje prema djetetu koje u vrijeme počinjenja kazne nije navršilo četrnaest godina. Djeca mlađa od četrnaest godina nisu kazneno odgovorna, dakle ne može ih se kazneno ni prekršajno goniti, tužiti pa ni kazniti. Unatoč ovom stavku zakona, propisani su načini zaštite od kriminalne djelatnosti djece kroz mjere obiteljsko-pravne zaštite. Policija će, stoga, nakon što utvrdi da je dijete počinilo kazneno djelo, o tome obavijestiti Centar za socijalnu skrb. Centar će tada provesti postupak i izreći mjeru obiteljsko-pravne zaštite (npr. nadzor nad provođenjem roditeljskog prava) (Buljan Flander i sur., 2010).

U članku 1. Zakona o sudovima za mladež navodi se da je maloljetnik „osoba koja je u vrijeme počinjenja djela navršila četrnaest, a nije navršila osamnaest godina života“ (NN 84/11). Ovim zakonom razlikuju se mlađi i stariji maloljetnici. Mlađi su maloljetnici osobe koje su navršile četrnaest, a nisu navršile šesnaest godina te spadaju u kazneno odgovorne. Ukoliko se utvrdi da su počinili kažnjivo djelo, može im se izreći odgojna i/ili sigurnosna mjera. Stariji maloljetnici su osobe koje su navršile šesnaest, a nisu navršile osamnaest godina. Njima se uz odgojne i sigurnosne mjere može izreći i kazna maloljetničkog zatvora. „Postupak prema maloljetniku pokreće se isključivo na inicijativu Državnog odvjetništva, neovisno o vrsti i težini kaznenog djela te propisanoj kazni“ (Buljan Flander i sur., 2010, 34).

4. MOGUĆA OBJAŠNJENJA RAZLOGA VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU

U ovom će se poglavlju objasniti neka teorijska objašnjenja nastanka društveno nepoželjne pojave vršnjačkog nasilja općenito, pa vezano uz to i specifične pojave vršnjačkog nasilja na internetu. Autorici ovog rada je osobito bilo zanimljivo istaknuti teoriju rizičnih i zaštitnih čimbenika koja je u literaturi možda i najzastupljenija u objašnjenju ove pojave. Također, socijalno kognitivna teorija i Bronfenbrennerov ekološki model daju uporišta u razumijevanju dinamike i etiologije vršnjačkog nasilja. To je sve bitno da bi se na temelju priznatih i poznatih teorija mogla osmišljavati prevencija o kojoj će biti više riječi u petom poglavlju. Razumijevanje razloga se može pronaći na razini individualnih, obiteljskih, školskih i vršnjačkih, kao i društvenih čimbenika.

4.1. Socijalno – kognitivna teorija

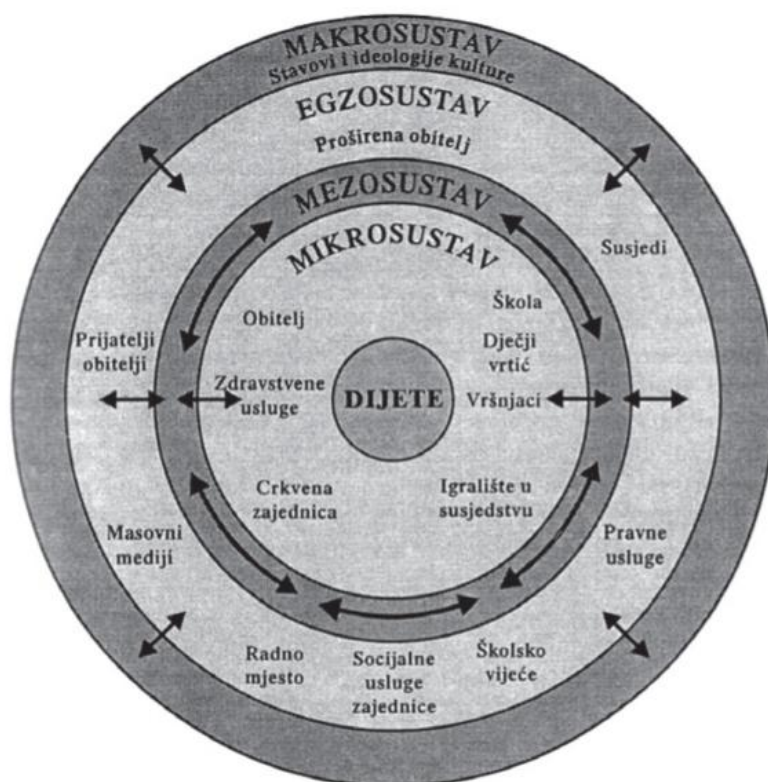
Elektroničko nasilje je problem koji postoji već više od 20 godina. Rasprostranjenost *cyber bullyinga* se povećavala u posljednjih 15 godina, ne samo kao pojava u praksi, već i kao medijska tema (Olweus, 2012). Upravo zbog česte i kontinuirane pojave u medijima, neki autori (Olweus, 2012) smatraju problem *cyber bullyinga* precijenjenim. *Cyber bullying* je ipak ozbiljan problem koji zahtijeva sveobuhvatan preventivni program. Naposljetku, debata o definicijama nije važna djeca koja trpe nasilje ni u kojem obliku (Hinduja i Patchin, 2012).

Socijalna kognitivna teorija opisuje ljudsko funkcioniranje kao interakciju osobnih i bihevioralnih utjecaja te utjecaja okoline. Prema toj teoriji, okoliš, ponašanje te osobni i kognitivni čimbenici međusobno djeluju kao odrednice jedni drugima (Michie i sur., 2014). Ta teorija je primijenjena u proučavanju općenito nasilja (Hymel, Rocke-Henderson i Bonanno, 2005) u svrhu razumijevanja sociološke prirode zlostavljanja. Ovaj je teorijski koncept prezentiran u radu jer se predstavljeni programi prevencije utemeljuju na ovakvim teorijama.

4.2. Rizični i zaštitni čimbenici

Postoje određena obilježja pojedinca koja u određenim okolnostima djeluju kao čimbenici rizika ili zaštite za pojavu nasilja među djecom. Ekološki pristup koji se vidi na Slici 1 prikazuje obilježja okruženja u kojem dijete živi, a obuhvaća odnose između djeteta i njegove okoline. u prikazanoj shemi, *dijete* predstavlja intrapersonalne čimbenike (njegove individualne osobine), mikrosustav predstavlja obiteljske i vršnjačke faktore (odnos s bliskim osobama), egzosustav podrazumijeva školsko okruženje i susjedstvo, medije, a makrosustav podrazumijeva cjelokupnu zajednicu u kojoj dijete živi, odnosno kulturu i širi sociokulturalni kontekst.

Slika 1: Bronfenbrennerov ekološki model okoline (Vasta, Haith, Miller, 2005, 61)

Bouillet (2019) sistematski navodi, vidljivo u Tablici 1, činitelje rizika i činitelje zaštite u ekološkom sustavu djeteta. Ona ga objašnjava kroz šest razina, počevši od ontogenetske razine sustava, preko mikrosustava, mezosustava, egzosustava i makrosustava sve do kronosustava.

Tablica 1 Primjeri činitelja rizika i činitelja zaštite u ekološkom sustavu djeteta (Bouillet, 2019: str. 82)

ČINITELJI RIZIKA	ČINITELJI ZAŠTITE
ONTOGENETSKA RAZINA SUSTAVA	
<ul style="list-style-type: none"> - Prijevremeno rođenje - Niska razina tolerancije na frustraciju - Impulzivnost - Nerazvijene socijalne vještine - Nisko samopouzdanje... 	<ul style="list-style-type: none"> - Visoko samopoštovanje - Razvijene socijalne vještine - Prosocijalna uvjerenja i ponašanja - Sposobnost nenasilnog rješavanja sukoba - Izraženi interesi i sposobnosti...
MIKROSUSTAV	
<ul style="list-style-type: none"> - Izostanak individualiziranog pristupa odgoju i obrazovanju djeteta - Konflikti obiteljski odnosi - Zlostavljanje i zanemarivanje djeteta - Izostanak prijateljskih odnosa - Disfunkcionalna obitelj... 	<ul style="list-style-type: none"> - Podržavajući odnos nastavnika/učitelja/odgojitelja - Induktivni odgojni postupci - Autoritativni odgojni stilovi - Primjeren nadzor - Prijateljski vršnjački odnosi...
MEZOSUSTAV	
<ul style="list-style-type: none"> - Loši odnosi između roditelja i odgojitelja/učitelja/nastavnika - Nepovoljan utjecaj radnog mjesta roditelja na brigu o djetetu - Slaba povezanost sa susjedstvom - Malo vršnjaka u lokalnoj zajednici 	<ul style="list-style-type: none"> - Dobrosusjedski odnosi - Povezanost i međusobna suradnja roditelja i djelatnika odgojno-obrazovne ustanove - Pristupačni vršnjaci prosocijalnog ponašanja - Povezanost sa specijalističkim ustanovama za rehabilitacijske tretmane...
EGZOSUSTAV	
<ul style="list-style-type: none"> - Loša kvaliteta upravljanja odgojno-obrazovnom ustanovom - Zastarjeli pristupi učenju i poučavanju - Nedostupnost stručne potpore - Loša prometna povezanost... 	<ul style="list-style-type: none"> - Razvijeni sustavi potpore djeci, roditeljima i odgojno-obrazovnim djelatnicima - Dostupnost stručnih službi i specijaliziranih ustanova - Radno vrijeme roditelja usklađeno

	s potrebama obitelji
MAKROSUSTAV	
<ul style="list-style-type: none"> - Diskriminacijske norme - Isključujuća kultura - Neprimjeren sustav obrazovanja odgojitelja, učitelja, nastavnika - Siromaštvo - Ekonomska depriviranost... 	<ul style="list-style-type: none"> - Dobro uređen sustav prava djece - Nediskriminacijska kultura, praksa i politika - Zaštita manjina - Visoka stopa zaposlenosti - Primjerene ekonomske prilike
KRONOSUSTAV	
<ul style="list-style-type: none"> - Velika ovisnost o drugim osobama - Malo životnog iskustva - Nezdrav okoliš... 	<ul style="list-style-type: none"> - Samostalnost - Povoljan utjecaj iskustva na stresne situacije - Zdrav okoliš...

Nadalje, u literaturi se može uočiti podjela čimbenika rizika i zaštite na individualne, obiteljske, školske i vršnjačke te društvene i tako će se opisati.

4.2.1. Individualni čimbenici

Kada je riječ o individualnim čimbenicima rizika i zaštite, najčešće je riječ o spolu djeteta. Poznato je i utvrđeno da dječaci više od djevojčica vrše klasično nasilje (Olweus, 1998, Erdur-Baker, 2010). Isto tako, misli se da veći rizik za doživljavanje nasilja imaju dječaci (Erdur-Baker, 2010, Griezel i sur., 2012). Silva i suradnici (2013) također potvrđuju da dječaci češće trpe klasične oblike nasilja.

Smatra se da su dječaci, osim skloniji klasičnom nasilju, skloniji i vršenju nasilja na internetu (Li, 2006, Erdur-Baker, 2010, Wang i sur., 2009). Dok Deniz (2015) u svom istraživanju ukazuje na spolne razlike i prednost dječaka što se tiče vršenja nasilja na internetu, drugi autori tvrde da nema razlika između dječaka i djevojčica po pitanju nasilnog postupanja (Slonje i Smith, 2008, Beckman, Hagquist i Hellstrom, 2013). Postoje i treća razmišljanja, ona koja ukazuju da su djevojčice sklonije nasilnom ponašanju na internetu od dječaka (Kowalski i Limber, 2007).

S druge strane, kada se govori o doživljavanju elektroničkog nasilja, ni tu mišljenja nisu usklađena. Dok neki tvrde da su dječaci skloniji doživljavanju nasilja (Erdur-Baker,

2010, Deniz, 2015, Wong, Chan i Cheng, 2014), drugi pak tvrde, na osnovi svojih istraživanja, da ne postoje razlike u spolu te da i dječaci i djevojčice podjednako doživljavaju nasilje na internetu (Li, 2006). Treći, naravno, tvrde da su žrtve češće djevojčice (Wang i sur., 2009). U istraživanju Šincek i sur. (2017) žrtve i neuključeni u elektroničko nasilje bili su mlađi od počinitelja i počinitelja/žrtava. Za usporedbu, na osnovi svog istraživanja, Vandebosch i Van Cleemput (2009) su zaključili da su mlađa djeca češće žrtve. Počinitelji/žrtve su bili najstariji i češće muškog spola, a imali su najniže ocjene, odnosno školski uspjeh. Neka istraživanja pokazuju da počinitelji/žrtve, posebno muški, iskuse najjače psihosomatske efekte poput glavobolja, poteškoća sa spavanjem i neke druge fizičke simptome (Agatston i sur., 2012).

Ostala istraživanja se razlikuju u odnosu na spol: neke studije (npr. Aricak i sur., 2008; Li, 2006) govore da je veća vjerojatnost da su muški sudionici nasilnici, ali druga istraživanja ne pronalaze nikakvu spolnu razliku (Slonje i Smith, 2008). Wang i sur. (2009) i Kowalski i Limber (2007) su izvijestili da je veća vjerojatnost da će djevojke biti žrtve elektroničkog nasilja, a da će dječaci biti počinitelji. Također postoje i razlike u doživljenom nasilju s obzirom na rodne razlike, pa tako djevojke navode da doživljavaju veću isključenost, uznemiravanje zasnovano na spolu te da drugi objavljuju osobne podatke o njima (Jackson i sur., 2009). Stoga, djevojke vjeruju da njihov ugled narušava elektroničko nasilje, što utječe na njihove odnose s prijateljima i općenito doživljavaju mnoge negativne posljedice.

Zbog toliko različitih stajališta neki upućuju da spol nije relevantan čimbenik uključenosti u nasilje na internetu (Garcia Fernandez i sur., 2015).

Kada je riječ o tjelesnom izgledu djeteta, autori ističu da su snažnija djeca (Olweus, 1998) i ona s većom tjelesnom masom i pretila djeca (Kukaswadia, 2009) više od ostale djece vršitelji klasičnog nasilja. Nasuprot toga, djeca žrtve, odnosno ona koja su u riziku su uglavnom slabije tjelesne građe (Olweus, 1998). Osim tjelesne mase, izgled zubi (Al-Bitar i sur., 2013) i akne (Magin, 2013) su također okidači koji žrtvu čine žrtvom.

Što se tiče nasilja na internetu, nasilnici nisu uvijek snažniji od ostalih, a kada vrše nasilje u cilju uvrede nečijeg tjelesnog izgleda, tada su im „mete“ djeca koja se specifičnije odijevaju, koja nose naočale ili se na neki drugi način razlikuju od ostalih

(Berne, Frisen i Kling, 2014). Način odijevanja, tjelesna masa te seksualna orijentacija, stvarna ili percipirana (Cassidy, Jackson i Brown, 2009), šminka kod djevojčica, manja mišićna masa ili feminine karakteristike kod dječaka razlozi su zbog kojih djeca doživljavaju nasilje na internetu (Frisen i Berne, 2014, Berne i sur., 2014).

Razvojne specifičnosti su individualni čimbenici rizika i zaštite te je vjerojatnije da će djeca s teškoćama u razvoju ispoljavati nasilje prema vršnjacima. Mnogi su se autori usuglasili u mišljenju da će djeca koja imaju poremećaj hiperaktivnosti i deficita pažnje (u nastavku ADHD) biti sklonija vršenju klasičnog nasilja (Twyman i sur., 2010). Holmberg i Hjern (2008) u svome istraživanju ukazuju na veći postotak djece s ADHD-om (20,8%) kao činitelje nasilja od one bez razvojne teškoće (7,0%).

Schroeder i sur. (2014) u rizičnu skupinu za doživljavanje nasilja ubrajaju i djecu s teškoćama iz autističnog spektra i nekim drugim razvojnim teškoćama, a Holmberg i Hjern (2008) pokazuju kako su djeca s ADHD-om izloženija nasilju od djece bez teškoća u razvoju.

Djeca s ADHD-om, osim klasičnog nasilja vrše i nasilje na internetu (Yen i sur., 2014). U svom su istraživanju Heiman i Olenik-Shemesh (2015) ukazali na to da djeca s teškoćama u razvoju koja su uključena u redovni program više čine nasilje na internetu od djece bez teškoća, a još više to čine ona djeca s teškoćama koja su u posebnim razrednim odjelima. Nadalje, teškoće u razvoju također predstavljaju rizik za doživljavanje nasilja na internetu (Good i Fang, 2015). Osim teškoća u razvoju, teškoće u učenju su još jedan rizik za doživljavanje nasilja na internetu, tvrde Eden, Heiman i Olenik-Shemesh (2013).

Osim rizičnih čimbenika, postoje i zaštitni čimbenici koji „štite“ dijete od vršnjačkog nasilja, a to su inteligencija, prosocijalno ponašanje i uredni razvoj te izostanak bilo kakvih problema u ponašanju ili depresije i anksioznosti (Lösel i Bender, 2013). Mnogi autori navode različita obilježja kao važne zaštitne čimbenike u doticaju s klasičnim ili nasiljem na internetu. Wachs (2012) navodi razvoj empatije kao nešto što smanjuje vjerojatnost činjenja nasilja. Ljuttja, tuga ili strah kao reakcije koje inače dijete žrtva proživljava i ispoljava na van moguće je suzbiti ukoliko dijete ima visoku razinu emocionalne kontrole, a ona znači sposobnost suzdržavanja od takvih reakcija na pretrpljeno nasilje te samim time predstavlja važan zaštitni čimbenik (Hemphill i sur.,

2014). Nadalje, samopouzdanje djeteta, vještine rješavanja problema i prosocijalno ponašanje i osjećaj pripadnosti društvu zaštitni su čimbenici koji pomažu žrtvama nasilja u suočavanju s istim (Sapouna i Wolke, 2013).

Govoreći o nasilju na internetu, posebno je važno naglasiti informiranost djece o sigurnom korištenju interneta, izbjegavanju susreta s osobama koje su upoznali na internetu, ali i informiranost djece o ispravnim načinima što učiniti ukoliko dožive nasilje na internetu (povjeriti se odraslima, čuvati dokaze, postaviti zaštitu privatnosti) (Vandebosch, Poels i Deboutte, 2014).

4.2.2. Obiteljski čimbenici

Može se reći da su obitelj i obiteljsko okruženje najvažniji u životu djeteta, pa su zato važni čimbenici rizika i zaštite upravo oni u krugu obitelji, a esencijalna je kvaliteta odnosa s roditeljima. Velik utjecaj na vršenje vršnjačkog nasilja imaju česti i jaki sukobi u obiteljskom domu, autoritarni stil odgajanja, ali i popustljiv stil (Figula i sur., 2011). Georgiou i sur. (2013) kažu da djetetu koje je odgajano autoritarnim stilom nedostaje podrška i toplina te roditeljska fleksibilnost u odgoju te to ima ulogu u nastajanju potencijalnog nasilnika. S druge strane, djeca koja su u svom obiteljskom domu zlostavljana ili zanemarivana, trpe nasilje i od vršnjaka u školskom okruženju (Boel-Studt i Renner, 2014). Georgiou (2008) također navodi da su u većem riziku od doživljavanja nasilja ona djeca čiji roditelji odgajaju popustljivim stilom.

Kod elektroničkog nasilja, loša komunikacija među roditeljima i djecom, loša povezanost i nedostatak bliskosti unutar obitelji definitivno su povezani s djetetovim nasilnim ponašanjem na internetu (Floros i sur., 2013). Neki autori navode da je esencijalni identifikator zlostavljača na internetu upravo neizgrađen odnosno loš odnos s roditeljima (Ybarra i Mitchell, 2004, prema Ciboci, 2014). Toj djeci nedostaje podrška, nadzor, granice u odgoju, ali i toplina. Takve su obitelji često one kojima nedostaje roditeljeva uključenost u život djeteta (Mesch i Sasson, 2014; Ybarra i Mitchell, 2004, sve prema Buljan Flander i sur., 2015). Djeca iz takvih obitelji lišena su empatije i pokazuju manjak suosjećanja prema onima koje zlostavljaju (Kaschnitz, 2016). Autoritarni stil je uzročnik nasilnog ponašanja djeteta na internetu baš kao i kod

tradicionalnog nasilja (Floros i sur., 2013), a kažnjavanje ili popustljivost u prevelikoj mjeri su prediktori i vršenja i doživljavanja nasilja na internetu (Velki i Kuterovac Jagodić, 2014). Kada uspoređujemo sve stilove roditeljstva, možemo zaključiti da su autoritaran i zanemarujući stil roditeljstva više od autoritativnog i popustljivog povezani s povećanom izloženošću nasilju na internetu, posebice kada je riječ o doživljavanju elektroničkog nasilja (Dehue i sur., 2012). Autoritarni su roditelji najčešće previše zaštitnički nastrojeni te djeci zabranjivali ono što drugi vršnjaci smiju raditi (Kaschnitz, 2016), a kod takve djece gdje je prisutna visoka razina psihološke kontrole od strane roditelja, koči se razvoj vještina asertivnosti kod djeteta te se razvijaju mnogi internalizirani problemi (Buljan Flander i sur., 2015). Još jedan rizični faktor za doživljavanje elektroničkog nasilja je roditeljsko odbijanje (Buljan Flander i sur., 2015).

Kada je riječ o zaštitnim čimbenicima u krugu obitelji, najvažnija je povezanost roditelja i djeteta, ali i između roditelja, kao i između braće i sestara. Razgovori o problemima djeluju pozitivno te je veća šansa da će dijete prestati biti sklono nasilju ukoliko se na vrijeme spriječi (Duggins i sur., 2016). Roditeljska mogućnost i način rješavanja vlastitih problema može biti model koji će dijete preuzeti te će doprinijeti djetetovom neagresivnom razvoju u kontekstu visokog rizika. Nadalje, roditeljski interes i pozitivni stav prema djetetovom obrazovanju također ima izravan zaštitni efekt protiv asocijalnog ponašanja.

Također, veoma je važan roditeljski nadzor nad djetetovim korištenjem interneta, a osim samog nadzora, poželjno je zaštititi djecu postavljanjem filtera ili programa za sigurno korištenje interneta (Levine, 2013). Ono što je kod roditeljskog nadzora zabrinjavajuće jest da 61% ispitanih roditelja tvrdi da su postavili pravila vezana za svoju djecu i korištenje interneta, ali je čak 30% njihove djece reklo kako ta pravila kod njih ne postoje (Wang, Bianchi i Raley, 2005). Nadalje, ono što zapravo roditelji smatraju da je roditeljski nadzor, zapravo je spontano i slobodno, budući da su aktivne strategije zapravo provjeravanje povijesti pretraživanja, sjedenje uz dijete dok je za računalom ili korištenje sigurnosnih filtera (Liau i sur., 2008). Ova striktna pravila imaju negativan efekt na dijete, stoga je puno bolje razvijati i unaprijeđivati komunikaciju s djecom i adolescentima o pravilnom i sigurnom korištenju interneta (Liau i sur., 2008).

Zaključno, zaštitni čimbenici u krugu obitelji su bliska povezanost s barem jednim roditeljem, roditeljsko prihvaćanje, intenzivan nadzor, velika upornost u disciplini, roditeljsko neodobravanje asocijalnog ponašanja, odsutnost tjelesnog kažnjavanja, uključenost u obiteljske aktivnosti, iznadprosječni socioekonomski status, nizak roditeljski stres, obiteljski modeli konstruktivnog suočavanja s problemima i pozitivni stavovi roditelja prema djetetovom obrazovanju (Bernat i sur., 2012).

4.2.3. Školski i vršnjački čimbenici

Školski odnosi i iskustva su važni čimbenici rizika za ozbiljno vršnjačko nasilje, ali s druge strane, pružaju izravnu zaštitu. Glavni poželjni utjecaji školskih čimbenika proizlaze iz sljedećih područja: akademska postignuća, motivacija, prijateljski odnosi i dobri odnosi s učiteljima i atmosfera ili školska klima. Visoko školsko postignuće ima izravni zaštitni učinak i protiv pojave drugih rizika. Privrženost školi (Swearer, 2002, prema Alike, 2012) i uspješno školovanje mogu biti i preduvjet za snažnu povezanost s društvom te spriječiti pojavu kriminalnih ponašanja kasnije u životu. Intenzivan nadzor, jasna pravila ponašanja, dosljednost i angažman učitelja i druge karakteristike pozitivne školske i razredne klime su važni za smanjenje nasilja u školi.

Prema Mitchell (2011), djeca će s boljim postignućima manje vršiti elektroničko nasilje, ali će mu isto tako biti i rijeđe izložena. Beran i Li (2007) kažu kako će zadirivanje, ismijavanje i drugo nepoželjno ponašanje putem interneta ili u školi otežati djeci izloženoj nasilju izvršavanje školskih obaveza te će samim time i školski uspjeh biti slabiji. Neki autori (Twyman i sur., 2010) povezuju izravno niži školski uspjeh s postajanjem žrtve nasilja na internetu. U bliskom odnosu s lošijim školskim uspjehom dolazi i negativna percepcija o vlastitim kompetencijama (Ma i sur., 2009), a ona je povezana s vršenjem nasilja. S druge strane, oni boljeg uspjeha mogu stvarati zavist kod učenika slabijeg uspjeha stoga će češće doživljavati nasilje (Van der Werf, 2014). Ona djeca koja izostaju iz škole ili ju napuštaju zbog ocjena ili zdravlja, u većem su riziku od nasilja na internetu (Kowalski i Limber, 2013).

Devijantno ponašanje kod vršnjaka može modelirati i pojačati nasilje. Vršnjačka asocijalnost je važan prediktor ozbiljnih i nasilnih maloljetničkih prijestupa kod mladih.

Unatoč tome, vršnjaci mogu imati i zaštitnu funkciju. Imati prijatelja koji se ne ponaša nasilno, koji ne odobrava nasilničko i asocijalno ponašanje ima izravni zaštitni učinak protiv nasilja i delinkvencije mladih. Dok s jedne strane imati devijantne prijatelje može dovesti do asocijalnog ponašanja, s druge strane, mladi se pridružuju vršnjačkim skupinama na temelju sličnih interesa i stavova.

Ona djeca koja se slabije prilagođavaju vršnjačkom društvu u većem su riziku za vršenje i doživljavanje tradicionalnog nasilja među vršnjacima (Garcia Fernandez i sur., 2015).

Kao i u klasičnom nasilju, u nasilju na internetu ako vršnjaci promatraju, potiču i podržavaju takvo ponašanje, to može pridonijeti daljnjem vršenju nasilja (Dodge i sur., 2006, prema Hemphill i Heerde, 2014). Manjak bliskih odnosa, odnosno loša kvaliteta odnosa s drugom djecom znači i veći rizik od izloženosti vršnjačkom nasilju na internetu (Slonje i Smith, 2008). S druge strane, u nekim novim istraživanjima, autori tvrde da djetetova prilagodba u društvu nije pravi prediktor vršenja nasilja na internetu (Garcia Fernandez i sur., 2015). Zanimljivo je da su čak i ona djeca koja na društvenim mrežama imaju veći broj prijatelja i koja redovito objavljuju negativne sadržaje u većem riziku od doživljavanja vršnjačkog nasilja na internetu (Peluchette i sur., 2015).

Jako je važan nadzor učitelja i svih ostalih stručnih suradnika jer na taj način učenicima pružaju izravnu podršku u rješavanju problema (Puzić, Baranović i Doolan, 2011). Stattin i Kerr (2000.) ističu kako je esencijalna otvorena komunikacija između učenika i učitelja. Motivirajuće ozračje u razredu, zajednička razredna pravila, educiranost učitelja o prevenciji nasilja, partnerski odnosi između roditelja i učitelja te timski rad među učenicima smanjuju pojavu vršnjačkog nasilja (Ttofi i Farrington, 2011). Osjećaj pripadanja školi pridonosi konstruktivizmu kod djeteta te manjak agresivnog ponašanja kao odgovor na nasilje (Duggins i sur., 2016). Karlsson i sur. (2014) još dodaju i pripremljenost učitelja, odnosno kvalitetnu izvedbu nastavne kao i redovito praćenje učeničkih radova i obaveza, ali i ponašanja. Selak Bagarić i sur. (2014) navode da ugodna školska atmosfera utječe na spremnost učenika da se uključe u preventivne programe protiv nasilja te ih motivira na obraćanje odraslima ukoliko dođe do istog.

4.2.4. Društveni čimbenici

Vršnjačko nasilje povezano je s karakteristikama susjedstva i zajednice, kao što su visoke stope obitelji koje žive u ekonomskoj oskudici, socijalnoj skrbi, visoka stopa kriminala i nasilja, dostupnost droga, veliki udio neintegriranih useljenika ili rasna diskriminacija (McCord i Ensminger, 1997). Uzročni utjecaj ovih varijabli, ali i socijalna neorganiziranost, često se miješaju s individualnim i obiteljskim karakteristikama. Život u dobrom susjedstvu uglavnom ima izravan zaštitni učinak, pokazuju novija istraživanja, a kvaliteta stanovanja ima i rizične i zaštitne funkcije. Lynam i sur. (2000) otkrili su da život u lošem susjedstvu donekle utječe na maloljetničko prijestupništvo. U jednom istraživanju je pokazano da je život u osrednjim susjedstvima zaštitni čimbenik kod agresivne afroameričke djece iz samohranih domova s niskim prihodima, dok su u isto vrijeme bijela djeca iz domova s niskim prihodima često odbijana od vršnjaka te je život u osrednjem susjedstvu kasnije mogao postati rizični čimbenik (Kupersmidt i sur., 1995). To upućuje na to da jedno okruženje može biti rizik za jedan tip obitelji, a zaštita za drugi tip obitelji. Prelazak u bolju četvrt ima izravne zaštitne učinke na pojavu vršnjačkog nasilja.

Zaključno, Bašić (2009) navodi i organizira opće čimbenike rizika i zaštite za ozbiljne socijalne probleme kod djece i mladih kao što se vidi u Tablici 2:

Tablica 2: Opći čimbenici rizika i zaštite (Bašić, 2009, str. 183)

Sustavna razina	Čimbenici rizika	Čimbenici zaštite
šire socijalno okruženje	<ul style="list-style-type: none"> • male mogućnosti za educiranje i zapošljavanje • rasna diskriminacija i nepravda • siromaštvo/nizak socioekonomski status 	<ul style="list-style-type: none"> • mnogo prilika za edukaciju, zapošljavanje, rast i postignuće
obitelj, škola i susjedstvo	<ul style="list-style-type: none"> • zlostavljanje djece • konflikti između roditelja • roditeljska psihopatologija • „siromašno roditeljstvo” (siromašna komunikacija, rješavanje problema i vještine nadzora, temelj je neadekvatno i nedosljedno „upravljanje obitelji”, što je osnova Pattersonove teorije nasilnih obiteljskih procesa (1992) 	<ul style="list-style-type: none"> • socijalna potpora • prisutnost brižnih odraslih/potpora odraslih • pozitivan odnos roditelj-dijete • učinkovito roditeljstvo
individualne psihičke i biološke karakteristike	<ul style="list-style-type: none"> • spol • biomedicinski problemi 	<ul style="list-style-type: none"> • blag temperament • samopoštovanje i samoefikasnost • kompetentnost u normativnim ulogama • visoka inteligencija

Bašić navodi i zaštitne čimbenike iz koncepata otpornosti prikazane u Tablici 3:

Tablica 3: Zaštitni čimbenici (Bašić, 2009, str. 181)

Obiteljske prednosti	Školske prednosti	Prednosti u zajednici	Individualne prednosti
<ul style="list-style-type: none"> • pozitivna uloga odraslih kao modela • pozitivna komunikacija s obitelji • uključenost roditelja u život mladih • jasna pravila i posljedice unutar obitelji i školi • vrijeme provedeno s obitelji 	<ul style="list-style-type: none"> • povezanost sa školom • podržavajuće školsko okruženje • sudjelovanje u školskim aktivnostima • uspješno uključivanje u školu 	<ul style="list-style-type: none"> • povezanost sa zajednicom • pozitivne i jasne norme i vrijednosti u zajednici • uspješna preventivna politika • odsutnost oružja i oružanih sukoba 	<ul style="list-style-type: none"> • pozitivna grupa vršnjaka • vještine rješavanja problema • komunikacijske vještine • vještine pozitivnog rješavanja konflikata • pozitivna slika o sebi • preuzimanje odgovornosti za vlastito ponašanje • empatija i osjetljivost prema drugima

5. MOGUĆNOSTI PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA NA INTERNETU U ODGOJNO-OBRAZOVNOM OKRUŽENJU

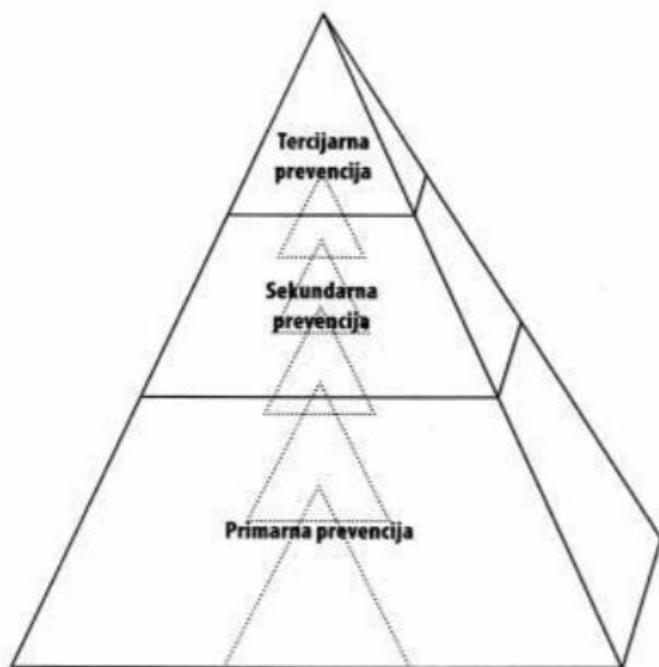
U ovom će se poglavlju pokušati definirati termin prevencija, pokušat će se objasniti prevencija u školi općenito, prema teoriji rizika i zaštite, osvrnut će se na prevenciju u obiteljskom domu, kao i u razredu, a za kraj će se navesti i opisati neki od preventivnih programa dostupnih na internetu koje škole mogu implementirati u svoj rad kao prevencija vršnjačkog nasilja na internetu.

Prema rječniku prevencije, prevencija je proaktivni proces koji promiče zdravo ponašanje i način života stvaranjem i jačanjem uvjeta koji omogućavaju pojedincima i sustavima da odgovore na izazove životnih događaja i promjena. Preventivni ciljevi usmjereni su na razvoj intelektualnih, osobnih i socijalnih sposobnosti djece i mladih i pomoć školama da postignu te ciljeve kao i razvoj znanja i sposobnosti za poboljšanje života i svijetle budućnosti djece i mladih (Bašić, 2012).

Bašić (2012) ističe da je prevencija prije svega humana radnja koja se bori protiv velike boli i patnje koju uzrokuju rizična ponašanja, a ona je ujedno i financijski isplativija u usporedbi s naknadnim postupcima i brigom.

Razine prevencije dijelimo na tri razine, naime, piramide prve, druge i treće razine, kao što je prikazano na Slici 2:

Slika 2: Shematski prikaz preventivne piramide i njezinih razina (prema Bašić, Ferić, Kranželić, 2001, str. 121)

Primarna prevencija podrazumijeva osiguravanje kvalitetnog života cijeloj zajednici, ulaže u zadovoljavanje dječjih potreba, ali i potreba mladih i odraslih te ulaže u kvalitetu cijele populacije.

Središnji dio piramide je sekundarna prevencija koja ulaže u posebne programe za onaj dio populacije kod kojih se zbog rizičnih uvjeta i prisutnog rizika općenito mogu očekivati problemi u ponašanju.

Najmanji dio, onaj na vrhu piramide, predstavlja tercijarna prevencija koja je intervencija kroz tretmane ili posebne programe za onu djecu, mlade ili odrasle koji su već razvili poremećaje u ponašanju, a trajanje istih zahtjeva individualne tretmane (Bašić, 2009).

Ključna riječ u prevenciji elektroničkog nasilja je edukacija. Veoma je važno znati realno procijeniti situaciju i sagledati prednosti i rizike korištenja interneta. Danas je ključno poznavati osnove interneta ponajprije radi sebe, a najviše kako bismo uopće bili upućeni o svijetu u koji djeca ulaze i kojim su sve više okružena. Skoro milijun djece i mladih u dobi od 12 do 18 godina su nekada bili ili još uvijek trpe vršnjačko nasilje preko interneta (Robers, Zhang i Truman, 2010).

Bašić (2009) ukazuje na brojne podatke iz raznih istraživanja koji ukazuju na rizik u društvu za razvoj rizičnih ponašanja djece. Također, Bašić i Ferić (2004) navode neke elemente koje treba imati u vidu prilikom planiranja preventivnih strategija na osnovi podataka o prisutnosti različitih poremećaja u ponašanju kod djece:

- broj obitelji/djece koja žive u siromaštvu,
- stope razvoda braka,
- broj djece koja žive s jednim roditeljem,
- broj djece /mladih koji su zanemareni i zlostavljani,
- stope napuštanja škole,
- nezavršavanje škole i prognoza za zapošljavanje mladih,
- zlouporaba droga/alkohola,
- seksualnu aktivnost prije 16. godine, nezaštićene seksualne odnose, često mijenjanje partnera,
- maloljetničke trudnoće, maloljetne obitelji,
- djecu žrtve kaznenih djela odraslih,
- djecu/mlade počinitelji kaznenih i prekršajnih djela,
- nasilje u zajednici,
- vršnjačko nasilje,
- nasilje u obitelji,
- vandalizam u zajednici, školi,
- suicidi djece i mladih (Bašić i Ferić, 2004).

Temelj prevencije nasilnog ponašanja je u smanjivanju rizičnih čimbenika i povećanju zaštitnih, a uz ta znanja o prevenciji svejedno u Hrvatskoj ne postoji dovoljno preventivnih programa s valjanom učinkovitošću.

Autorici ovog rada se na temelju dosadašnjih analiziranih poglavlja čini da elektroničko nasilje utječe na atmosferu u školi. Učenici koji su zlostavljani *online* vrlo često su i žrtve vršnjačkog zlostavljanja u školama. Iako je Internet odlično obrazovno sredstvo, među ostalim, postavlja se pitanje privatnih podataka o učenicima koje škola objavljuje na svojim web-stranicama. Opravdano je složiti se s Aftab (2003) da bi škola trebala voditi računa o podacima koje stavlja na internet, poput osobnih podataka i fotografija učenika. Djeca pak svoje šale, uvrede, fotografije i ostali sadržaj šalju jedni

drugima. Nastavnici i ostali djelatnici škole prijave događaj školskim vlastima, roditeljima te zaprijetе školskom tužbom ili prijavom policiji. U takvim se situacijama škola osjeća obaveznom nešto poduzeti. Zadatak škola je i uključivanje roditelja u aktivnosti, tj. educiraju ih o rizicima interneta. Obavijest koju škola šalje mora biti jasna i potpuna te mora uključivati sve važne informacije na način da će ih moći razumjeti čak i informatički nepismeni roditelji (Aftab, 2003). U školama je posebice važan pedagog, čija je specijalnost odgoj, može ciljano djelovati na učenike, najčešće razgovorom. On može osvijestiti i žrtvu, ali i nasilnika te mu objasniti posljedice koje njegovo ponašanje ili djelovanje ostavlja na druge. Škole bi trebale osigurati i edukaciju školskih djelatnika u obliku preventivnih programa usmjerenih na suzbijanje elektroničkog nasilja.

5.1. Prevencija u školi općenito: prema teoriji rizika i zaštita

Kada razgovaramo o tome zašto je prevencija rizičnih ponašanja u školi važna, možemo spomenuti nekoliko važnih čimbenika koji igraju ključnu ulogu u potenciranju prevencije. Iako su čimbenici uglavnom poznati, treba ih naglasiti:

- osnovna škola obvezna je za svu djecu, a gotovo svi nastavljaju put i u srednju školu
- dijete kroz školovanje uči i stvara veliko životno iskustvo, a vrijeme provedeno u školi čini velik dio života
- u školi djeca i mladi izgrađuju i razvijaju svoj identitet, formiraju svoje osobnosti, uvjerenja, ponašanja i vrijednosti
- škola obiluje stručnim osobljem, a njihova je uloga u suvremenom obrazovanju biti mentor i voditelj te posredovati između djeteta i znanja te usvajanja socio-emocionalnih vještina
- u školi se odvijaju odgojne i obrazovne aktivnosti u za to predviđenom okruženju i motivirajućoj atmosferi (Bašić, 2012)

Bašić (2012) objašnjava da zbog podataka koji ne idu u korist rješavanja problema dječjeg odrastanja i loše statistike postoji potreba za prevencijom i preventivnim programima u školu, ali i izvan nje. U školama i predškolskim ustanovama se svakodnevno odvija prevencija, a bazira se na raznim različito usmjerenim programima koji uglavnom promoviraju pozitivan razvoj. Postoje podaci koji ukazuju na to da je 74% svih prevencijskih istraživanja, čiji je cilj bio promjena ponašanja, bilo usmjereno na školu (Bašić, 2012). Također, danas su preventivni programi implementirani u mnoge škole i vrtiće u svijetu.

Autorica ovog rada je u razgovoru s voditeljima županijskih stručnih vijeća preventivnih programa u Hrvatskoj zaključila da je u svim osnovnim i srednjim školama te učeničkim domovima u Hrvatskoj zastupljen barem jedan preventivni program.

U svome radu Prevencija poremećaja u ponašanju u školi, prikazanom na predavanju održanom na Okruglom stolu, u organizaciji Pravobraniteljice za djecu Republike Hrvatske, Bašić (2012) navodi razloge zbog kojih je potrebno uvesti preventivne programe koji se temelje na konkretnim dokazima:

- znanje o prevencijskoj znanosti je u porastu
- nedostaje dokaza o učinkovitosti preventivnih programa
- nedovoljan broj empirijskih istraživanja o evaluaciji programa
- nedovoljan broj istraživanja učinkovitosti preventivnih programa
- upitan je broj djece koju preventivni program obuhvaćaju – veliki broj djece ne dobije prevenciju na vrijeme, ili uopće. (Bašić, 2012)

Oснаživanje djece i mladih, razvijanje emocionalnih i socijalnih vještina, pozitivan razvoj djece i mladih te zaustavljanje prvih znakova rizičnih ponašanja zajedno čine svrhu preventivnih programa (Bašić, 2012).

Svrha preventivnih programa se ostvaruje provođenjem raznih vrsta programa:

- programa pozitivnog razvoja
- programa prevencije poremećaja u ponašanju kroz različite sadržaje/ciljeve programa: komunikacijske vještine, socijalno- emocionalne vještine, životne vještine, otpornost, osnaživanje, rješavanje problema, donošenje odluka, vršnjaci za vršnjake, mentorski programi

- specifičnih programa za određene oblike poremećaja ili rizična ponašanja (npr. - agresivnost, nasilje, maloljetničke trudnoće)
- preventivnih programa prema razinama prevencije (univerzalnu, selektivnu ili indiciranu prevenciju) (Prevencija poremećaja u ponašanju u školi, Bašić, 2012)

Razlikujemo nekoliko područja djelovanja škole prikazanih u Tablici 4 (Hawkins, 1997, Durlak, 1995, Kranželić Tavra 2003, prema Bašić, 2012):

Tablica 4: Područja djelovanja škole (prema Bašić, 2012)

1. Vođenje škole	<ul style="list-style-type: none"> - Kvalitetna uprava i vođenje škole - Ugodna radna atmosfera - Jasna školska politika
2. Akademska postignuća	<ul style="list-style-type: none"> - Naglasak na učenju - Sustavno praćenje učeničkog napretka - Visoka i jasna očekivanja od učitelja - Suradnja djelatnika škole i pozitivni odnosi među djelatnicima, učenicima i između učitelja i učenika - Osjećaj vrijednosti sustava
3. Disciplinski standardi	<ul style="list-style-type: none"> - Pravedni i dosljedni, jasno postavljeni disciplinski standardi i kriteriji - Dosljedna očekivanja - Jasno postavljen sustav nagrađivanja - Zajedničko planiranje
4. Uključivanje svih djelatnika i učenika	<ul style="list-style-type: none"> - Aktivno uključivanje učenika i stručnih djelatnika u funkcioniranje

	škole - Naglasak na razvoju osobne odgovornosti i socio-emocionalne kompetentnosti - Stvaranje prilika i motiviranje učenika i djelatnika za aktivnu i trajnu uključenost u procese učenja
5. Suradnja unutar i izvan škole	- Povezanost, partnerstvo i suradnja u školi i izvan nje - Partnerstvo između roditelja i škole - Ugodno, sigurno i održavano okruženje škole - Lokalna zajednica uključena u rad škole

Razlikujemo nekoliko razina na kojima je moguće provoditi školske preventivne programe, a kreću se od šire i uže zajednice, preko razine škole, razreda te u konačnici razine pojedinca.

Na navedenim razinama provode se programi i aktivnosti koje pospješuju promjene, a prikazani su u Tablici 5 (Bašić, 2012):

Tablica 5: Razine školskih preventivnih programa i aktivnosti kojima se ostvaruju (prema Bašić, 2012)

Razina	Aktivnosti
Razina uže i šire zajednice	- Strategije zajednice protiv dostupnosti oružju i ilegalnih supstanci - Suradnja i partnerstvo između različitih organizacija, u svrhu rješavanja problema djece, obitelji itd. - Razvijanje nužnih resursa koji

	<p>pomažu u zadovoljavanju raznih ljudskih potreba, obiteljskih i partnerskih odnosa, partnerstva između škole i obitelji i zajednice</p> <ul style="list-style-type: none"> - Aktivnosti za razvoj zajednice koja će djecu i mlade u riziku vidjeti kao potencijal, a ne problem
Razina škole	<ul style="list-style-type: none"> - Programi u školi (u zgradi), povezani sa školom (u neposrednoj blizini, suradnici surađuju sa školom) i u zajednici (programi koji čine resurse škole i od velike su joj pomoći, podrške i potrebe) - Rekonstrukcija školskog okruženja koja je u interesu razvojnih potreba učenika - Unaprjeđenje uvjeta za razvoj socijalnih kompetencija učenika - Unaprjeđenje školske klime - Uvođenje dopunske nastave, posebnih programa i savjetovanja - Educiranje nastavnika i razvoj vještina za vođenje razreda - Educiranje stručnih suradnika
Razina razreda	<ul style="list-style-type: none"> - Unaprjeđenje učeničkih vještina na emocionalnoj, socijalnoj i kognitivnoj razini - Posebni programi za razvoj novih vještina korisnih u svakodnevnom životu i rješavanju svakodnevnih problema

Razina učenika/pojedinca	<ul style="list-style-type: none"> - Promjena ponašanja učenika - Učenje raznih vještina na emocionalnoj, socijalnoj i kognitivnoj razini - Alternativne aktivnosti
--------------------------	--

*Guide for parents: if your child does not thrive at school*¹ je članak napisan u formi vodiča s ciljem educiranja roditelja u vezi s postupanjem, te pružanja podrške ukoliko se njihovo dijete u školi osjeća zlostavljano ili ne napreduje. Članak naglašava kako sva djeca imaju pravo uživati u sigurnom i dobrom školskom okruženju koje promiče zdravlje, dobrobit i učenje, te da dijete ne bi trebalo trpjeti zlostavljanje ili uznemiravanje od ostale djece ili učitelja. Članak je opisan kroz sljedeće podnaslove, a poseban naglasak stavit će se na pitanje što škole moraju učiniti:

- Bitno je vlastito mišljenje i osjećaj djeteta o svojoj okolini

Nitko ne zna bolje od djeteta kako se on ili ona osjeća u školi, stoga ako se dijete u školi osjeća zlostavljano na bilo koji način, škola mora reagirati.

- Što kaže zakon?

Zakon nalaže da se učenici imaju pravo osjećati sigurno u školi.

- Vaše dijete ne mora trpjeti nasilje da bi moglo potražiti pomoć

Dijete može potražiti pomoć i ako ne napreduje, osjeća se usamljeno ili je prestrašeno te ne želi ići u školu iz nekog razloga.

- Vaše dijete ima pravo biti saslušano

Konvencija o pravima djeteta kaže da svako dijete ima pravo izraziti svoje stavove i biti saslušano. Isto tako, škola se mora obratiti roditeljima i djetetu i pitati ga kako se osjeća.

---

¹ Guide for parents: if your child does not thrive at school. Pribavljeno 9.6.2021. s <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/mobbing/guide-til-skoleforeldre-med-barn-som-ikke-har-det-bra-pa-skolen/guide-for-parents-if-your-child-does-not-thrive-at-school/>

- Škola je dužna osigurati da se svi učenici osjećaju sigurno i napreduju u školi

Svi djelatnici škole moraju biti pažljivi i promatrati što se zbiva u školi te reagirati ukoliko svjedoče ili sumnjaju da je učenik zlostavljan ili uznemiravan.

- Ravnatelj osigurava da vaše dijete dobije odgovarajuću pomoć

Ravnatelj je dužan istražiti što se dogodilo te je dužan obavijestiti roditelje o daljnjim radnjama.

- Svaka škola mora osigurati dobro školsko okruženje

Škola mora imati u pismenom obliku postupke koji se koriste kao odgovor na nepoželjna ponašanja, te što škola čini za dobrobit učenika i u svrhu prevencije nasilja.

- Što ako se maltretiranje dogodi nakon završetka škole?

Ako se nešto dogodi izvan škole, a čini dijete nesretnim u školi ili otežava odlazak u školu, škola mora preuzeti odgovornost.

- Traženje pomoći za kontaktiranje škole

Ukoliko roditelj vjeruje da je njegovo dijete nesretno, može se obratiti školi, odnosno ravnatelju škole e-mailom jer na taj način ima pismeni dokaz da je tražio pomoć. Odgovornost je na ravnatelju koji predlaže daljnje korake.

- Možete zamoliti nekoga da vam bude pratnja na školskim sastancima

Mnogim je roditeljima lakše ukoliko povedu pratnju na sastanak u školi, pogotovo ako problem traje duže vrijeme. To može biti prijatelj, član obitelji ili druga osoba kojoj roditelj vjeruje.

- Možete nekome dati pismeno ovlaštenje da djeluje u vaše ime.

Ukoliko roditelj djeluje umjesto djeteta koje je starije od 18 godina, dijete mora dati pismenu ovlast.

- **Što škola mora učiniti**

Škola mora istražiti problem što je brže moguće i prikupiti što više informacija. Roditelj i dijete imaju pravo biti saslušani te prije poduzimanja mjera, škola uvijek mora izraditi pisani plan.

Plan bi trebao opisivati: pitanje koje treba riješiti, što škola planira učiniti po tom pitanju, kada nastupaju mjere, tko je odgovoran za provedbu mjera te kada će se mjere evaluirati.

Škola je zakonski dužna provoditi mjere dok se dijete koje je imalo problem ponovno ne osjeća sigurnim i zadovoljnim u školi. U toj situaciji najvažniji su osjećaji djeteta. Plan mora biti dokumentiran u pisanom obliku kako bi i roditelj i dijete vidjeli napredak.

- Smije li ravnatelj podijeliti sadržaj mog pisma ili e-pošte s drugima?

Ravnatelj će morati razgovarati s ostalim školskim djelatnicima o problemu, ali to ne znači da smije razgovarati s bilo kime. Vjerojatno će razgovarati i s drugim učenicima i njihovim roditeljima.

- Možete prijaviti problem županu ako je vaše dijete još uvijek nesretno

U većini slučajeva, škola će pronaći pravo rješenje zajedno s učenicima i njihovim roditeljima. Ako se situacija ne poboljša, ili ako roditelj smatra da su poduzete mjere nedovoljne, roditelj može problem prijaviti županu.

- Žalba Ministarstvu znanosti i obrazovanja
- Mogu li poduzeti pravne radnje?

Neki slučajevi su čak završili i na sudu.

- Ostale agencije kod kojih možete potražiti savjet

5.2.Prevenција u obiteljskom domu

Roditelji se često osjećaju kao da svoju djecu nisu dovoljno pripremili za život u digitalnim medijima, zabrinuti su zbog njihove sigurnosti i smatraju da ondje vrebaju mnoge opasne i neugodne situacije. Ponekad u namjeri da zaštite svoju djecu od tih

nepoželjnih situacija pretjeranom brigom uskraćuju mogućnost djeci da sama nauče što je dobro, a što loše (Clark, 2013). Roditelji moraju biti svjesni da ne treba ići u krajnosti: potpuno zabraniti djetetu korištenje interneta, biti paranoični i zalaziti u djetetovu privatnost ili pak dopustiti djetetu da pretražuje internet bez ikakvog nadzora. Roditeljski zadatak ovdje nije jednostavan i nužno je shvatiti ovaj izazov ozbiljno. Postoje brojni rizici koje roditelji moraju poznavati, a kojima su djeca izložena na internetu. Između ostalog, djecu mogu vrebati ili maltretirati ljudi (često druga djeca) koji prostače, vrijeđaju ili prijete, ili im netko može poslati računalni virus ili provaliti u njihovo računalo. Postoji opasnost da postanu žrtvom virtualnih grabežljivaca koji će ih pokušati nagovoriti na osobni susret (Aftab, 2003). Prema MacEachern (2012), uhođenje putem interneta podrazumijeva promatranje i praćenje svakog poteza koji netko učini na internetu. Tako je moguće prikupljati i spremati informacije o nekome, slati anonimne prijetnje i zastrašivati nekog poručujući mu/joj da ga/ju se promatra i prati.

Na internetu se čine stvari koje nam u stvarnom životu ne bi pale na pamet. Također, pridaje se mnogo manje pozornosti tuđim osjećajima nego što bi to inače bio slučaj pa se ljudi lako izražavaju uvredljivo i zlonamjerno. Pravo je, ali i dužnost roditelja da zaštite svoje dijete. Ako roditelji sumnjaju u to da netko njihovo dijete vrijeđa, maltretira ili im prijete putem interneta, tada s djetetom trebaju razgovarati (Aftab, 2003). Roditelji najbolje poznaju svoje dijete, prate njegove promjene u ponašanju, izražavanju. Tu sposobnost prepoznavanja trebali bi primijeniti i u slučaju da je dijete žrtva ili nasilnik. Međutim, roditelji trebaju odmah reagirati kada je riječ o nasilniku na internetu, opasnost od samoubojstva, predatora na internetu i tzv. *sextinga*, odnosno slanja, primanja ili prosljeđivanja seksualno eksplicitnih poruka, fotografija ili slika, poglavito putem mobilnih telefona (Salter i sur., 2013). Ako roditelji uoče neku opasnost trebali bi obavijestiti školu, ili ako se radi o ozbiljnijim prijetnjama poput npr.: prijetnja fizičkog nasilja, zastrašivanje, zločin iz mržnje, seksualna eksploatacija i ostalih gore navedenih, trebaju obavijestiti i policiju.

Osim što je dužnost roditelja da uče djecu, važno je dopustiti i da djeca nauče njih. U današnje vrijeme djeca u pravilu znaju o virtualnom svijetu više od odraslih. Djeca uživaju u tome da ih se sasluša. Ipak, to je izvrsna prilika za roditelje da nauče nešto novo, ali i da saznaju za što djeca koriste svoja računala ili pametne uređaje.

5.3. Prevencija u razredu

Zadatak učitelja je razvijanje medijske pismenosti djece. Koliko nam je ona važna svjedoči i to da su je nazvali „abecedom 21. stoljeća". Godine 2014. UNICEF i Agencija za elektroničke medije (AEM) proveli su istraživanje u kojem je zaključeno da djeca u Hrvatskoj gledaju televiziju do deset sati tjedno bez nadzora, a na mreži djeca i mladi u prosjeku provedu pet sati dnevno. Kako bi se kvalitetno i oprezno koristili tim medijima učitelji trebaju djecu naučiti kritički vrednovati izvore na internetu, kako zaštititi osobne podatke, obrađivati teme koje govore o objavljivanju tuđih fotografija na društvenim mrežama, komentiranju sadržaja na internetskim portalima i društvenim mrežama, isključivanju drugih iz različitih grupa na mobitelima, prijavljivanju elektroničkog nasilja, pravilima lijepog i pristojnog ponašanja i komuniciranja na internetu. Ukoliko bi se netko od učenika požalio na nasilje učitelji moraju reagirati i potražili savjet kolega ili stručnog suradnika, a potom poduzeti izravne mjere sprječavanja takvog nasilja. Učitelji mogu organizirati razne radionice, igre, direktno razgovarati s učenicima i razmijeniti mišljenja o događajima na internetu, reći učenicima da im se mogu javiti ukoliko imaju neki problem i ne znaju ga riješiti ili se osjećaju zlostavljano.

5.4. Odgovornost internetskih tvrtki

Internetske tvrtke također imaju veliku odgovornost u slučaju elektroničkog nasilja. One pružaju razne načine, alate i upute kako se zaštititi. Internetske tvrtke kao što su: Google, Facebooka, Twitter, Youtube, WhatsApp, Instagram, Gmail, Skype i mnoge druge, dužne su štititi privatnost podataka svojih korisnika. Dužni su i reagirati u slučajevima internet nasilja. Tvrtke moraju provjeravati kakve informacije kruže njihovim mrežama i u slučajevima nasilja odmah reagirati i ukloniti neželjen sadržaj. Posebno su odgovorne kada su u pitanju djeca i maloljetnici. Društvene mreže nude postavke privatnosti i mogućnost prijave nasilja po vrlo jednostavnim uputama i koracima, a u Hrvatskoj je 2014. podnesen prijedlog rezolucije u skladu s člankom 120. Poslovnika o zaštiti maloljetnika na internetu: odobrenje roditelja za otvaranje

korisničkih računa na društvenim mrežama², a 2020. godine prijedlog rezolucije podnesen u skladu s člankom 143. Poslovnika o provođenju mjera za zaštitu podataka maloljetnika na društvenim mrežama i za potporu ulaganjima u digitalno građansko obrazovanje³.

5.5. Pregled nekih preventivnih programa koje škole mogu poduzeti u prevenciji vršnjačkog nasilja na internetu

Najsveobuhvatniji su i najčešći programi socijalno emocionalnog učenja kod djece i mladih upravo zato što ono objedinjuje programe na svim navedenim razinama usmjerene ka postizanju boljih školskih postignuća i socio-emocionalne dobrobiti učenika (Bašić, 2012). Sljedeći preventivni programi odabrani su po kriteriju baziranom na dokazima, od kojih su neki hrvatski, a neki iz stranih zemalja. Prikazani su sumarno u Tablici 6, prema kriterijima tko su autori, koji su im specifični ciljevi, koliko traju u jednom ciklusu, koja je dob korisnika i jesu li evaluirani efekti tih programa.

Socijalno emocionalno učenje je jedan od mogućih programa koji se koriste u prevenciji rizičnih ponašanja djece i mladih. Program pod nazivom Promicanje alternativnih strategija razmišljanja (PATHS) je program prevencije zasnovan na istraživanju usmjeren na smanjenje eksternaliziranih problema u ponašanju i jačanje socijalne kompetencije kod djece osnovnoškolskog uzrasta, a jedan je od najpoznatijih koji obuhvaća socijalno-emocionalno učenje (Greenberg i sur., 2004).

PATHS program⁴, odnosno socijalno-emocionalno učenje obuhvaća pet ključnih kategorija: samosvjesnost, samoupravljanje, socijalna svjesnost, upravljanje odnosima i odgovorno donošenje odluka.

- Samosvjesnost je sposobnost razumijevanja i upravljanja vlastitim osjećajima te upoznavanja svojih snaga i slabosti.

---

² Prijedlog rezolucije 1. Pribavljeno 31.5.2021. s https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-7-2014-0342_HR.html

³ Prijedlog rezolucije 2. Pribavljeno 31.5.2021. s https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2020-0305_HR.html

⁴ PATHS program. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://pathsprogram.com/about-2>

- Samoupravljanje je sposobnost upravljanja svojim ponašanjem, stresom i impulsima, imati vlastiti integritet i djelovati u skladu s vlastitim vrijednostima.
- Socijalna svjesnost je sposobnost razumijevanja drugih i suosjećanja s njima.
- Upravljanje odnosima je znati kako raditi s drugima i učinkovito se slagati s njima.
- Odgovorno donošenje odluka je sposobnost donošenja dobrih odluka i znati učinkovito riješiti problem samostalno ili u skupini.

U Hrvatskoj se provode programi prevencije vršnjačkog nasilja, a najpoznatiji je zasigurno UNICEF-ov program „Stop nasilju među djecom“. Cilj tog programa je promjena stavova, tolerancije prema nasilju te sprječavanje daljnjeg pojave nasilja među vršnjacima.

Sljedeći program koji navode Velki, Bačmaga i Juka (2016) je program koji je pokrenulo Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta pod nazivom „Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja“, a njegov je cilj suradnja između škole, roditelja te učenika i stručnih institucija s ciljem smanjenja neprihvatljivih ponašanja.

Program CAP – „Prevencija zlostavljanja djece kroz školski sustav i lokalnu zajednicu“ pokrenula je udruga roditelja „Korak po korak“ 2009. godine, u suradnji s ICAP-om (Međunarodni centar za prevenciju napada), a temeljni ciljevi su mu:

- Smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima zlostavljanja kvalitetnim informiranjem i poučavanjem učinkovitim preventivnim strategijama.
- Potaknuti lokalnu zajednicu da sprječavanje nasilja među ljudima, a posebno zlostavljanja djece, prepozna kao svoj važan cilj i nastojanje.
- Potaknuti obrazovne institucije na sustavan pristup prevenciji zlostavljanja djece.

Svaku radionicu vode posebno educirane osobe – CAP pomagači. Koristeći igrokaze (djeca) ili scenarije (tinejdžeri) i vođenu raspravu, ove radionice uče djecu i tinejdžere kako prepoznati potencijalno opasne situacije i učinkovito koristiti različite mogućnosti obrane. Igrokazi ili scenariji prikazuju najčešće situacije napada koje djeca ili tinejdžeri

mogu doživjeti. CAP naglašava 3 osnažujuće vještine: kako se založiti za sebe; kako tražiti ali i pružiti podršku vršnjacima; kako reći odrasloj osobi od povjerenja.

Posljednji najpoznatiji preventivni program u Hrvatskoj je program pod nazivom „Zajedno više možemo“, program Ministarstva unutarnjih poslova, a njegova je svrha prevenirati vršnjačko nasilje, ali i svega što može biti usko povezano s time, zlouporaba droge, vandalizam i ostala rizična ponašanja (Velki, Bačmaga i Juka, 2016).

Na popisu dokazanih učinkovitih programa prevencije vršnjačkog nasilja nalazi se nekoliko preventivnih programa koje učitelji i škole mogu preuzeti u svrhu provođenja prevencije u vlastitoj školi):

BP-PBIS⁵ (Bullying prevention – Positive behavior interventions and supports, „intervencije i potpore pozitivnom ponašanju“) je program prevencije nasilja zasnovan na dokazima koji je osmišljen da se provodi kao dio školskog sustava upravljanja ponašanjem. Postoje dvije verzije ovog programa, jedan je namijenjen učenicima osnovne škole, a drugi učenicima srednje škole (engl. *middle* i *high school*). Prema ovom modelu, učitelji i stručni suradnici, zajedno s roditeljima i učenicima rade na razvijanju dosljednih očekivanja i smjernica za odgovarajuće ponašanje učenika u svim područjima škole, kao i na pružanju prilika učenicima da uče i koriste ove pozitivne vještine svakodnevno. Podučavanjem i jačanjem specifičnih ponašanja i interakcija s vršnjacima, stručno osoblje radi na povećanju pozitivnih i prosocijalnih interakcija, istovremeno pružajući manje socijalne pozornosti negativnim ili manje primjerenim ponašanjima. PBIS također zahtijeva da se djelatnicima škole osigura potrebna edukacija, odnosno obuka i mogućnosti da nauče kako učinkovito odgovoriti na negativna ponašanja, poput nasilja.

Program prevencije nasilja – PBIS cjeloviti je program prevencije nasilja koji želi naučiti učenike da razlikuju ponašanje kojim iskazuju nepoštivanje od onog kojim iskazuju poštivanje. Čineći to, nasilničkom se ponašanju daje manje pažnje, dok se pozitivna interakcija vršnjaka nagrađuje. Kurikulum PBIS programa uključuje lekcije koje uče učenike kako reagirati na nepoštivanje (npr. engl. „Stop/Walk/Talk“). Program

---

⁵ *PBIS program prevencije nasilja*. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://www.pbis.org/topics/bullying-prevention>

prevencije PBIS također uči školske djelatnike nekim vještinama, kao na primjer, kako nagraditi *stop/walk/talk* ponašanje i kako odgovoriti na učenikovu prijavu nasilja.

Priručnik za prevenciju nasilja u osnovnim školama je dostupan na web stranici:

<https://www.pbis.org/resource/bully-prevention-manual-elementary-level>

The Second Step: Social and Emotional Learning Program⁶ (SS-SEL), (hrv. Drugi korak: Program socijalnog i emocionalnog učenja) cjeloviti je program prevencije nasilja namijenjen razredima osnovne škole. U Drugom koraku (SS-BPU, engl. „The Second Step Bullying Prevention Unit), svaki se tjedan, tijekom pet lekcija, provodi 30-minutna interaktivna lekcija koja pokriva teme poput prepoznavanja i prijavljivanja nasilja, kao i intervencije promatrača. Svim školskim djelatnicima je omogućena različita razina edukacije za primjenu SS-BPU-a. Dostupna su tri modula programa i svi su dostupni na internetu. Modul 1 obuke školskog osoblja bavi se problemima provedbe i on je za ravnatelje škola i koordinateure programa, Modul 2 je namijenjen svim školskim djelatnicima i pomaže u prepoznavanju, odgovaranju i prijavljivanju nasilja, a Modul 3 pruža detaljnu obuku za one koji provode program (npr. učitelje u učionicama, savjetnike) kako bi se osiguralo razumijevanje kurikuluma i lekcija, kao i strategije za uključivanje obitelji u preventivni program.

Osim aktivnosti i obuke za učenike i učitelje, SS-BPU uključuje i obitelj. Obitelji se pružaju Home Link aktivnosti koje se nadovezuju na teme o kojima se raspravljalo tijekom školskih lekcija tog tjedna. Uključujući aktivnosti koje se bave spoznavanjem nasilja i uvjerenjima o nasilju, za učenike, obitelji i školske djelatnike se nastoji stvoriti dosljednu bazu vještina za rješavanje nasilja u najutjecajnijim djetetovim okolinama (škola i obiteljski dom). Više o ovom programu se može naći na njihovoj web stranici:

<https://www.cfchildren.org/programs/bullying-prevention/>.

Olweusov program za program za prevenciju nasilja⁷ (OBPP, engl. „The Olweus Bullying Prevention Program“) je razvio Dan Olweus, poznati švedski psiholog i vodeći

---

⁶ *The Second Step program prevencije nasilja*. Pribavljeno 14.5.2021. s https://www.cfchildren.org/wp-content/uploads/programs/docs/Second-Step_White-Paper_SEL-is-the-Foundation-of-Bullying-Prevention_FA18.pdf

⁷ *Olweusov program prevencije nasilja*. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://www.cde.state.co.us/mtss/bullying/obpp>

međunarodni stručnjak za nasilništvo. OBPP je dizajniran za osnovnoškolce i srednjoškolce i uključuje komponente četiriju razina:

- razina škole – npr. procijeniti zlostavljanje pomoću Olweusova upitnika za nasilje, stvoriti školska pravila o nasilničkim ponašanjima
- razina razreda – npr. provođenje školskih pravila protiv nasilja, sastanci s roditeljima
- razina pojedinca – npr. pojedinačne intervencije za učenike koji su uključeni u nasilje
- razina zajednice – npr. dijeljenje prakse vezane za nasilje s članovima zajednice

Valja napomenuti da izdavači preporučuju da se o provedbi programa posavjetuje s certificiranim predavačem Olweusova programa. Na web stranici se može pronaći popis istih po državama. Materijali su dostupni na web stranici: https://www.violencepreventionworks.org/public/olweus_program_materials.page.

U *Facing History and Ourselves*⁸ (hrv. „*Suočavanje s poviješću i nama samima.*“) vjeruju da su fanatizam i mržnja kojima svjedočimo danas, nasljeđe nepravdi iz prošlosti. Suočavanje s našom kolektivnom poviješću i načinom na koji ona utječe na naše stavove i ponašanja omogućuje nam da odaberemo svijet jednakosti i pravde. Ovaj se program bavi rasizmom, antisemitizmom te predrasudama u ključnim trenucima povijesti. Program pomaže učenicima da povežu odluke donesene u prošlosti s onima s kojima će se suočiti u vlastitom životu. Neka istraživanja pokazuju da ovaj program motivira učenike da postanu bolji pojedinci u svojoj zajednici, bilo da se usprotive negativnim stereotipima, ili da se suprotstave zlostavljaču, ili da glasaju kada imaju pravo na to. Ovaj program, tvrde, stvara generaciju vođa koje će izgraditi svijet zasnovan na znanju i suosjećanju, temelj za demokratsko, ravnopravno i pravedno društvo.

---

⁸ *Facing History and Ourselves program prevencije*. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://www.facinghistory.org/>

*Positive action*⁹ (PA) je program razvijen na filozofiji prema kojoj se čovjek osjeća dobro kada radi pozitivne radnje. Program se fokusira na razvoj učeničkih akademskih interesa i suradnje s drugima korištenjem skriptiranih lekcija koje se lako pripremaju i podučavaju. U programu su uključene sve lekcije i svi materijali potrebni za provedbu. Ti materijali uključuju plakate, igre, radne listove i zagonetke.

PA program sadrži 140 lekcija podijeljenih u 6 cjelina na temelju razine razreda. Svaka lekcija traje otprilike od 15 do 30 minuta.

Steps to Respect¹⁰ (Koraci do poštivanja) je sveobuhvatan program prevencije nasilja namijenjen učenicima od 3. do 6. razreda osnovne škole, a razvio ga je Odbor za djecu (engl. Committee for Children), neprofitna organizacija posvećena poboljšanju dječjeg života kroz učinkovite programe socijalnog i emocionalnog učenja.

Program je namijenjen smanjenju problema vršnjačkog nasilja u školama povećanjem svijesti i reakcije školskog osoblja, podučavanjem socijalno-emocionalnih vještina za suzbijanje nasilja i promicanje zdravih odnosa i poticanjem društveno odgovornih uvjerenja. Program također ima za cilj promicanje vještina povezanih s općom socijalnom kompetencijom (npr. pridruživanje skupinama, rješavanje sukoba). Ukratko, program je osmišljen kako bi promovirao sigurno školsko okruženje za suzbijanje štetnih učinaka nasilja.

Glavni cilj programa Steps to Respect je suprotstaviti se negativnim stavovima djece glede njihove sposobnosti da potraže pomoć za probleme nasilja. Ovaj cilj naglašava se kroz program pomoću tri komponente:

- Školski programski vodič – Ova je komponenta osmišljena za promjenu školskog okruženja interveniranjem na razinama iznad pojedinog djeteta. Školski administratori i osoblje uspostavljaju postupke u školama koji su osmišljeni da potaknu disciplinu koja zaustavlja probleme prije nego što eskaliraju. To omogućuje da se cijela škola uključi u smanjivanje nasilnih ponašanja.

---

⁹ *Positive Action program prevencije*. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://www.cde.state.co.us/mtss/bullyingpreventionprograms>

¹⁰ *Steps to Respect program*. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://youth.gov/content/steps-respect%C2%AE>

- Obučavanje zaposlenika – Ova komponenta pruža obuku zaposlenima u školi da prepoznaju nasilje i nauče odgovoriti na učeničke prijave nasilja. Kako bi se djelatnike bolje upoznao sa svim tehnikama i ciljevima, daje im se pregled programskih ciljeva i ključnih značajki programskog sadržaja. Učitelji i ostali djelatnici prolaze dodatnu obuku o načinu podučavanja učenika uključenih u nasilje.
- Nastavni plan – Ova je komponenta osnovni aspekt programa i sastoji se od 11 lekcija tijekom 12 do 14 tjedana. Postoje tri razine nastavnog plana na temelju razreda; nivo 1 predaje se u trećem ili četvrtom razredu, nivo 2 u četvrtom ili petom razredu, a nivo 3 u petom ili šestom razredu. Svaka lekcija traje približno 50 minuta i primjenjuje kognitivno-bihevioralne tehnike za promicanje društveno odgovornih normi i poticanje socijalno-emocionalnih vještina. Posebne tehnike koriste se za: a) pomaganje učenicima u prepoznavanju različitih oblika nasilja, b) pružanje obrazloženja i jasnih smjernica za društveno odgovorne postupke i neagresivne odgovore na nasilje (koji smanjuju šanse za kontinuiranu viktimizaciju), c) osposobljavanje učenika za asertivnost, empatiju i vještine regulacije emocija i d) omogućiti učenicima vježbanje vještina prijateljstva i rješavanja sukoba. Lekcije također uključuju tehnike podučavanja djece kada i kako prijaviti zlostavljanje odraslima.

Pozitivni ishodi ovog programa uključuju:

- Manje prihvatanja nasilja/agresije, veća odgovornost i inicijativa za intervencijom
- Niže stope uočenog nasilja
- Povećanje ugodnog ponašanja
- Niže razine fizičkog maltretiranja
- Više razine pozitivnog ponašanja promatrača (veći broj učenika i nastavnika/djelatnika škole koji su spremni intervenirati u nasilju) (prema youth.gov, <https://youth.gov/content/steps-respect%C2%AE>)

Kako program provode učitelji i učenici Fairview osnovne škole može se vidjeti na: <https://www.youtube.com/watch?v=FWsbzPfMt2M&t=2s>.

KiVa¹¹ je program protiv nasilja koji je razvijen na Sveučilištu u Turku u Finskoj, uz financiranje Ministarstva obrazovanja i kulture. Program i njegova učinkovitost je znanstveno dokazana, a nudi širok spektar konkretnih alata i materijala za škole za suzbijanje nasilja. Namijenjen je učenicima od 4. do 6. razreda, a uključuje dvadeset sati lekcija, odnosno deset dvostrukih lekcija.

KiVa podupire škole na nekoliko načina, podučavajući učitelje kako uklopiti program u svoju nastavu:

- Dva dana edukacije licem u lice
- Tri školska tima u svakoj školi
- Članovi tima se sastaju tri puta tijekom školske godine s jednim edukatorom iz projekta KiVa koji vodi tim

Kada se učitelji osposobe, lekcije održavaju samostalno tijekom cijele školske godine.

Glavni ciljevi programa su:

- Osvijestiti ulogu vršnjačke skupine u podržavanju nasilja
- Povećati empatiju prema žrtvama nasilja
- Učiti djecu strategijama koje mogu koristiti za podršku žrtvama nasilja

Lekcije u programu uključuju rasprave, rad u skupinama, igre uloga i kratke filmove o nasilju. Kako se nastavlja odvija, tako se razredna pravila koja se temelje na temama pojedinih lekcija usvajaju jedno po jedno. Program KiVa uključuje i računalnu igru protiv nasilja za učenike osnovne škole.

Pozitivni ishodi ovog programa su:

- Pad broja žrtava koje prijavljuju vršnjačkog nasilja
- Ukupni boljitak u školi nakon razdoblja programa (prema <https://www.kivaprogram.net/>)

Više o programu KiVa na web stranicama <https://www.youtube.com/watch?v=C0B9uNgwUp4> i <https://www.youtube.com/watch?v=DOt0AK7meT0>.

---

¹¹KiVa program. Pribavljeno 14.5.2021. s <https://www.kivaprogram.net/>

U Tablici 6 prikazani su prethodno navedeni preventivni programi i programi protiv nasilja koji se mogu koristiti u školama:

Tablica 6: Preventivni programi protiv vršnjačkog nasilja

Programi	Tko su autori?	Specifični ciljevi	Trajanje u jednom ciklusu	Dob korisnika	Jesu li evaluirani efekti Da/Ne
Stop nasilju među djecom	UNICEF	Promjena stavova, tolerancije prema nasilju te sprječavanje daljnjeg pojave nasilja među vršnjacima.	Projekt od 7 koraka tijekom godine do godine i pol	Osnovnoškolska dob	Da
Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja	Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa	Suradnja između škole, roditelja te učenika i stručnih institucija s ciljem smanjenja neprihvatljivih ponašanja. Pojasniti pojam nasilja Objasniti vrste nasilja te učiti kako reagirati na nasilje, jačati samopuzdanje	35 tjedana	Osnovnoškolska dob	Da
CAP- Prevencija zlostavljanja djece kroz školski sustav i lokalnu zajednicu	Udruga roditelja Korak po korak u suradnji s Međunarodnim centrom za prevenciju napada (ICAP)	Osnaživanje djece i sprječavanje napada bilo od vršnjaka ili odraslih osoba. Smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima zlostavljanja kvalitetnim informiranjem i poučavanjem učinkovitim preventivnim strategijama. Potaknuti lokalnu zajednicu da sprječavanje nasilja među ljudima, a posebno zlostavljanja djece, prepozna kao svoj važan cilj i nastojanje. Potaknuti obrazovne institucije na sustavan pristup prevenciji zlostavljanja djece.	Nekoliko školskih sati (radionice, igrokazi)	Predškolski CAP za djecu predškolske dobi Osnovni CAP za djecu mlađe školske dobi TeenCAP za tinejdžere	Da
Zajedno više možemo	Ministarstvo unutarnjih poslova	Prevenirati vršnjačko nasilje, ali i svega što može biti usko povezano s time, zlouporaba droge, vandalizam i ostala rizična ponašanja.	5 ciklusa tijekom 4., 5. i 6. razreda	4., 5. i 6. razredi	Ne
PATHS program	M. Greenberg i C. Kusche	Smanjivanje nasilnih i agresivnih ponašanja Razumijevanje i imenovanje emocija	40-50 lekcija godišnje	Predškolska i osnovnoškolska dob	Da

		Poboljšavanje sposobnosti i volje u korištenju učinkovitih strategija rješavanja sukoba Bolji rezultati na kognitivnim vještinama Smanjivanje simptoma internaliziranih simptoma			
BP-PBIS program prevencije (Bullying prevention – Positive behavior interventions and supports)	National Technical Assistance Center on Positive Behavioral Interventions and Supports (PBIS)	Razvijanje odgovarajućeg ponašanja učenika, pružanje prilika za razvoj novih vještina Jačanje specifičnih ponašanja i pozitivnih i prosocijalnih interakcija.		Osnovnoškolska i srednjoškolska dob	Da
Olweusov program prevencije nasilja, OBPP	Dan Olweus	Spriječiti i smanjiti nasilje u školama Povećati svijest o nasilju kod djece, roditelja i učitelja	Radionice jednom tjedno	Osnovnoškolska i srednjoškolska dob	Da
SS-SEL The Second Step: Social and Emotional Learning Program	Odbor za djecu (engl. Committee for Children)	Razvijanje socijalno emocionalnih vještina kod učenika	30 minuta tjedno, pet tjedana	Osnovnoškolska dob	Da
Facing History and Ourselves program	Facing History & Ourselves, Inc.	Jačanje učenika Pomoći polaznicima da ostvare svoju ulogu u društvu i promicati globalno građanstvo kako bi se spriječili budući događaji poput onih o kojima se nekad raspravljalo	Jedno polugodište	Osnovnoškolska i srednjoškolska dob	Da
Positive Action (PA) program	Positive Action, Inc.	Razvoj učeničkih akademskih interesa i suradnje s drugima	140 lekcija (15 – 30 min) podijeljenih u 6 cjelina	Od predškolske do srednjoškolske dobi	Da
Steps to Respect program	Odbor za djecu (engl. Committee for Children)	Suprotstaviti se negativnim stavovima djece glede njihove sposobnosti da potraže pomoć za probleme nasilja Promoviranje sigurnog školskog okruženja za suzbijanje štetnih učinaka nasilja.	12 – 14 tjedana u trajanju od 60 minuta	Od 3. do 6. razreda	Da
KiVa program	Sveučilište u Turku u Finskoj	Osvijestiti ulogu vršnjačke skupine u podržavanju nasilja Povećati empatiju prema žrtvama nasilja Učiti djecu strategijama koje mogu koristiti za podršku žrtvama nasilja	20 sati lekcija, 10x2 sata	Od 4. do 6. razreda	Da

6. ZAKLJUČAK

Cilj ovog rada bio je pregled i analiza dostupne relevantne literature o vršnjačkom nasilju na internetu te o mogućnostima prevencije vršnjačkog nasilja na internetu radi implementacije relevantnih smjernica i zaključaka u svakodnevnu edukaciju i cjeloživotno obrazovanje stručnjaka u sustavu osnovnoškolskog odgoja i obrazovanja te dati preporuke za odgojno-obrazovnu praksu i prezentirati popis dostupnih online alata koji mogu pomoći školama u prevenciji vršnjačkog nasilja. Pregled dosadašnjih istraživanja govori o vršnjačkom nasilju na internetu kao svakoj komunikacijskoj aktivnosti putem interneta koja se može smatrati štetnom za pojedinca. Iako postoje razne definicije nasilja na internetu, najčešće se definira kao svaka zlonamjerna i ponavljana uporaba informacijskih i komunikacijskih tehnologija s namjerom nanošenja štete osobi. U ovome radu opisani su i čimbenici koji utječu na pojavnost vršnjačkog nasilja, a to su individualni, obiteljski, školski i vršnjački te društveni rizični i zaštitni čimbenici. Ukazalo se na to da je osnaživanje djece i mladih, razvijanje emocionalnih i socijalnih vještina, pozitivan razvoj djece i mladih te zaustavljanje prvih znakova rizičnih ponašanja zajedno svrha svih preventivnih programa koji se provode protiv vršnjačkog nasilja općenito. U konačnici se ponudio niz hrvatskih i stranih preventivnih programa dostupnih na internetu koje škole mogu implementirati u svoj rad te tako pridonijeti ukupnoj prevenciji kojoj se teži. To su *Stop nasilju među djecom*, *Afirmacijom pozitivnih vrijednosti protiv nasilja*, *CAP* program, *Zajedno više možemo*, *PATHS* program, *BP-PBIS* program, Olweusov program prevencije nasilja, *SS-SEL The Second Step: Social and Emotional Learning Program*, *Facing History and Ourselves program*, *Positive Action (PA)* program, *Steps to Respect* program te *KiVa* program.

Budući da je vršnjačko nasilje na internetu sve više prisutno u našem društvu, od iznimne je važnosti pristupiti mu ozbiljno i usmjeriti sve ciljeve i snage ka edukaciji učitelja, stručnih suradnika, roditelja te u konačnici učenika kako bi uspješno prevenirali taj opsežni problem. Nadalje, budući da je za sigurno i stabilno odrastanje svakog djeteta presudna uloga roditelja, potrebno je što više uključiti i same roditelje u prevenciju te zajedničkim snagama stvoriti pozitivno okruženje za razvoj socijalno i emotivno kompetentne djece.

7. LITERATURA

1. Aftab, P. (2003). *Opasnosti interneta: vodič za škole i roditelje*. Zagreb: Neretva
2. Agatston, P., Kowalski, R. & Limber, S. (2012): *Youth views on cyberbullying*. In: J. W. Patchin, S. Hinduja (Eds.), *Cyberbullying prevention and response: Expert perspectives* (pp.57–71). New York NY: Routledge
3. Al-Bitar, Z. B., Al-Omari, I. K., Sonbol, H. N., Al-Ahmad, H. T., Cunningham, S. J. (2013): Bullying among Jordanian school children, its effects on school performance, and the contribution of general physical and dentofacial features. *American Journal of Orthodontics & Dentofacial Orthopedics*. 144 (6). 872–878.
4. Alik, H. I. (2012): Bullying as a Correlate of Dropout from School among Adolescents in Delta State: Implication for Counselling. *Education*. 132 (3). 523–531.
5. Arlović, M. (2020): Ovisnost o ili problematična upotreba – osvrt na problematiku prekomjerne upotrebe u digitalnom svijetu. Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
6. Bačmaga, I., Juka, I., Velki, T. (2016): *Vršnjačko zlostavljanje u osječkim školama i mjere prevencije*. Život i škola : časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, Vol. LXII No. 2, 2016. Pretraživanje interneta: <https://hrcak.srce.hr/179024>
7. Bašić, J. (2009) *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga
8. Bašić, J. (2012) *Prevencija poremećaja u ponašanju u školi*. Velika Gorica:: Tiskara 11.-22.
9. Bašić, J., Ferić, M. (2004) *Djeca i mladi u riziku – rizična ponašanja*. (u): Bašić, J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (ur): *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: Pristupi i pojmovna određenja*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet, 57-72
10. Bašić, J.; Ferić, M.; Kranželić, V. (2001): *Od primarne prevencije do ranih intervencija*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet.

11. Bauman, S. (2013) Cyberbullying: What Does Research Tell Us?. *Theory Into Practice* [online], 52(4), str. 249-256.
12. Beckman, L., Hagquist, C., Hellström, L. (2013): *Discephant gender patterns for cyberbullying and traditional bullying – An analysis of Swedish adolescent data.* *Computers in Human Behavior.* 29 (5). 1896-1903.
13. Bedić, B. i Filipović, M. (2014). *"Klikni za sigurnost" – spriječimo nasilje, gradimo kulturu mira i nenasilja.* Zagreb: Ambidekster Klub
14. Beran, T. i Li, Q. (2005): *Cyber-harassment: A study of a new method for an old behavior,* *Journal of Educational Computing Research,* 32, 3, 265-277
15. Beran, T., Li, Q. (2007): *The Relationship between Cyberbullying and School Bullying.* *Journal of Student Wellbeing.* 1 (2). 15–33
16. Bernat, D. H., Oakes, J. M., Pettingell, S. L., Resnick, M. (2012): *Risk and Direct Protective Factors for Youth Violence: Results from the National Longitudinal Study of Adolescent Health,* *Issues and evidence of protective factors,* 43 (2). 57-66.
17. Berne, S., Frisén, A., Kling, J. (2014): *Appearance-related cyberbullying: A qualitative investigation of characteristics, content, reason, and effects.* *Body image.* 11 (4). 527–533.
18. Bilić, V. (2013): *Nasilje među vršnjacima: uloga branitelja žrtava, pomoćnika i pristaša počinitelja nasilja te pasivnih promatrača,* *Život i škola,* br. 30 (2/2013.), god. 59., str. 193.-210.
19. Bilić, V., Buljan Flander, G. i Hrpka, H. (2012) *Nasilje nad djecom i među djecom.* Jastrebarsko: Naklada Slap
20. Bilić, V., Buljan Flander, G., Rafajac, B. (2014) *Life Satisfaction and School Performance of Children Exposed to Classic and Cyber Peer Bullying.* *Collegium antropologicum* [online], 38(1), str. 21-29.
21. Boel-Studt, S., Renner, L. M. (2014): *Child and family-level correlates of direct and indirect peer victimization among children ages 6-9.* *Child Abuse & Neglect.* 38 (6). 1051–1060
22. Bouillet, D. (2019): *Inkluzivno obrazovanje.* Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet, Zagreb.

23. Bowler, L., Knobel, C. i Mattern, E. (2015) From Cyberbullying to Well-Being: A Narrative-Based Participatory Approach to Values-Oriented Design for Social Media. *Journal of the Association for Information Science and Technology* [online], 66(6), str, 1274-1293.
24. Boyd, D. (2008) *Why Youth (Heart) Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life*. U: David Buckingham (ur.), Youth, Identity, and Digital Media [online]. Cambridge: MIT Press, str. 119-142. Pretraživanje interneta: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1518924 (6.3.2021.)
25. Boyd, D. i Ellison, N. (2007) *Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship*. *Journal of Computer-Mediated Communication* [online], 13 (1), Pretraživanje interneta: https://www.researchgate.net/publication/259823204_Social_Network_Sites_Definition_History_and_Scholarship (4.3.2021.)
26. Buelga, S., Iranzo, B., Cava, M-J. i Torralba, E. (2015) Psychological profile of adolescent cyberbullying aggressors . *Revista de Psicología Social* [online], 30(2), str. 382-406. Dostupno na: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21711976.2015.1016754>
27. Buljan Flander, G., Dugić, S. i Handabaka, I. (2015). *Odnos elektroničkog nasilja, samopoštovanja i roditeljskih čimbenika kod adolescenata*. *Klinička psihologija*, 8 (2), 167-180. Pretraživanje interneta: (6.2.2021.) <https://hrcak.srce.hr/169741>
28. Buljan Flander, G., Krmek, M., Borovec, K., Muhek, R. (2010) *Nasilje preko interneta (cyberbullying)*. Zagreb: Poliklinika za zaštitu djece grada Zagreba, Policijska uprava zagrebačka
29. Buljan Flander, G. (2008). *Nasilje preko interneta – Cyberbullying*, Pretraživanje interneta: (6.2.2021.) <https://www.poliklinika-djeca.hr/publikacije/nasilje-preko-interneta/>
30. Calvete, E., Orue, I., Estevez, A., Villardon, L., Padilla, P. (2010). Cyberbullying in adolescents: Modalities and aggressors' profile. *Computers in Human Behavior*, 26, 1128- 1135.

31. Carević N, Mihalić M, Sklepić M. *Ovisnost o internetu među srednjoškolcima*. Socijalna politika i socijalni rad, 2014; 2(1): 64-81.
32. Cassidy, W., Jackson, M. i Brown, K. (2009): *Sticks and stones can break my bones, but how can pixels hurt me? Students' experiences with cyber-bullying*, School Psychology International, 30, 383–402.
33. Chisholm, J. F. i Day, S. K. (2013) Current trends in cyberbullying. Journal of Social Distress and the Homeless [online], 22(1), str. 35-57
34. Ciboci, L. (2014) *Grupe mržnje na društvenim mrežama – novi oblici nasilja među djecom i mladima*. U: Majdak, M., Vejmelka, L., Radat, K. i Vuga, A. (ur.) Zbornik radova konferencije: Nasilje na Internetu među i nad djecom i mladima [online]. Zagreb: Društvo za socijalnu podršku, str. 13- . Pretraživanje interneta: <http://www.drustvopodrska.hr/wp-content/uploads/2014/10/Zbornik.pdf> (4.3.2021.)
35. Clark, L. S. (2013) The parent app: understanding families in the digital age. New York: Oxford University Press
36. Dehue, F., Bolman, C., Vollink, T., Pouwelse, M. (2012): Cyberbullying and Traditional Bullying in Relation to Adolescents' Perception of Parenting. Journal of CyberTherapy & Rehabilitation. 5 (1). 25–34.
37. Deniz, M. (2015): A Study on Primary School Student's Being Cyber Bullies and Victims According to Gender, Grade, and Socioeconomic Status. Croatian Journal Educational. 17 (3). 659-671.
38. Dooley, J. J., Pyżalski, J. i Cross, D. (2009) *Cyberbullying Versus Face-to-Face Bullying: A Theoretical and Conceptual Review*. Zeitschrift für Psychologie [online], 217(4), str. 182-188. Pretraživanje interneta: https://www.researchgate.net/publication/49281627_Cyberbullying_Versus_Face-to-Face_Bullying_A_Theoretical_and_Conceptual_Review (4.3.2021.)
39. Duggins, S. D., Kuperminc, G. P., Henrich, C. C., Smalls-Glover, C., Perilla, J. L. (2016): *Aggression among adolescent victims of school bullying: Protective roles of family and school connectedness*. Psychology of Violence. 6 (2). 205-212
40. Durlak, J.A. (1995) School-Based Prevention Programs for Children and Adolescents. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publications

41. Đuraković, S., Šincek, D. i Tomašić Humer, J. (2014) Prikaz skale doživljavanja/činjenja nasilja preko interneta i rezultata primjene te skale na 59 vinkovačkim srednjoškolcima. *Život i škola: časopis za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja* [online], 60(32), str. 61-73.
42. Eden, S., Heiman, T., Olenik-Shemesh, D. (2013): Teachers' perceptions, beliefs and concerns about cyberbullying. *British Journal of Educational Technology*. 44 (6). 1036– 1052.
43. Egan, S. K. i Perry, D. G. (1998): *Does low self-regard invite victimization?*, *Developmental psychology*, 34, 2, 299-309
44. Elledge, L. C., Williford, A., Boulton, A. J., DePaolis, K. J., Little, T. D., Salmivalli, C. (2013) Individual and Contextual Predictors of Cyberbullying: The Influence of Children's Provictim Attitudes and Teachers' Ability to Intervene. *Journal of Youth and Adolescence* [online], 42(5), str. 698-710. Pretraživanje interneta: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10964-013-9920-x> (4.3.2021.)
45. Erdur-Baker, Ö. (2010): *Cyberbullying and its correlation to traditional bullying, gender and frequent and risky usage of internet-mediated communication tools*. *New Media & Society*. 12 (1). 109–125
46. Feinberg, T., Robey, N. (2009). Cyberbullying: School leaders cannot ignore cyberbullying but rather must understand its legal and psychological ramifications. *Principal leadership*, 9, 26-31.
47. Figula, E., Margitics, F., Pauwlik, Z., Szatmári, A. (2011): School bullying: background factors of the victims, bullies, bully/victims in family socialization. *Mentálhigiéné és Psichoszomatika*. 12 (1). 47-72
48. Floros, G., Paradeisioti, A., Hadjimarcou, M., Mappouras, D. G., Kalakouta, O., Avagianou, P., Siomos, K. (2013): Cyberbullying in cyprus-Associated parenting style and psychopathology. *Studies in Health Technology and Informatics*. 191. 85–89.
49. Foody, M., Samara, M. i Carlbring, P. (2015): *A review of cyberbullying and suggestions for online psychological therapy*, *Internet Interventions*, 2, 3, 235-242.

50. Frisén, A., Berne, S. (2014., svibanj): Appearance related cyberbullying—A problem especially for girls. Rad izložen na Konferenciji: Cyberbullying: A Challenge for Researchers and Practitioners, Gothenbur.
51. García Fernández, C. M., Romera Félix, E. M., Ortega Ruiz, R. (2015): Explicative factors of face-to-face harassment and cyberbullying in a sample of primary students. *Psicothema*. 27 (4). 347-353.
52. Georgiou, S. (2008): Parental style and child bullying and victimization experiences at school. *Social Psychology of Education*. 11 (3). 213–227
53. Georgiou, S., Fousiani, K., Michaelides, M., Stavrinides, P. (2013): Cultural value orientation and authoritarian parenting as parameters of bullying and victimization at school. *International Journal of Psychology*. 48 (1). 69–78.
54. Good, B., Fang, L. (2015): Promoting Smart and Safe Internet Use Among Children with Neurodevelopmental Disorders and Their Parents. *Clinical Social Work Journal*. 43 (2). 179–188.
55. Greenberg, M., Kusche, C.A., Riggs, N. (2004) The PATHS Curriculum: Theory and Research on Neurocognitive Development and School Success. (in: Zins, J.E.; Weissberg, R.P., Wang, M.C., Walberg, H.J. (eds): *Building Academic Success on Social and Emotional Learning. What does the Research Say?* New York and London: Teacher College Columbia University, 170-188
56. Griezel, L., Finger, L. R., Bodkin-Andrews, G. H., Craven, R. G., Yeung, A. S. (2012): *Uncovering the Structure of and Gender and Developmental Differences in Cyber Bullying*. *Journal of Educational Research*. 105 (6). 442–455.
57. Heiman, T., Olenik-Shemesh, D. (2015): Cyberbullying Experience and Gender Differences Among Adolescents in Different Educational Settings. *Journal of Learning Disabilities*. 48 (2). 146-155
58. Hemphill, S. A., Heerde, J. A. (2014): Adolescent Predictors of Young Adult Cyberbullying Perpetration. *Journal of Adolescent Health*. 55 (4). 580–587.
59. Hinduja, S., Patchin, J.W. (2012): *Cyberbullying: Neither an Epidemic nor a Rarity*. *European Journal of Developmental Psychology*. 9 (5). 539–543.
60. Hodak Kodžoman, I., Velki, T. i Cakić, L. (2013). Izloženost djece starije školske dobi elektroničkom nasilju. *Život i škola*, 30(59), 110-128

61. Holmberg, K., Hjern, A. (2008): Bullying and attention-deficit-hyperactivity disorder in 10-year-olds in a Swedish community. *Developmental Medicine & Child Neurology*. 50 (2). 134-138.
62. Hymel, S., Rocke-Henderson, N., Bonanno, R.A. (2005): *Moral Disengagement: A Framework for Understanding Bullying among Adolescents*. *Journal of Social Sciences*. 8 (1). 1–11
63. Jackson, M., Cassidy, W. & Brown, K. N. (2009): *You were born ugly and you'll die ugly too*. Cyber-bullying as relational aggression, *Education Journal: Special Issue on Technology and Social Media Part I*, 15, 2.
64. Juvonen, J., Graham, S. i Schuster, M. A. (2003): *Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled*, *Pediatrics*, 112, 6, 1231-1237.
65. Karlsson, E., Stickley, A., Lindblad, F., Schwab-Stone, M., Ruchkin, V. (2014): Risk and protective factors for peer victimization: a 1-year follow up study of urban American students. *European Child & Adolescent Psychiatry*. 23 (9). 773–781
66. Kaschnitz, S. (2016) Cybermobbing: Virtuelle Welten – reale Gefahren. *Pädiatrie & Pädologie* [online], 51(3), str. 117-120.
67. Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2007): Electronic bullying among middle school students, *Journal of adolescent health*, 41, 6, 22-30.
68. Kowalski, R. M., Limber, S. P. (2013): Psychological, Physical, and Academic Correlates of Cyberbullying and Traditional Bullying. *Journal of Adolescent Health*. 53 (1). 13–20.
69. Kukaswadia, A. A. (2009): *Social Consequences of Obesity among Canadian Youth*. Doktorska disertacija. Kingston. Ontario: Queen's University
70. Kunić, I., Vučković Matić, M., Sindik, J. (2017): Korištenje društvenih mreža kod učenika osnovne škole, *Sestrinski glasnik*, Vol. 22 No. 2, 2017. Pretraživanje interneta: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=274497 (6.3.2021.)

71. Kupersmidt, J.B., Griesler P.C., DeRosier M.E., Patterson C.J., Davis P.W. (1995): Childhood aggression and peer relations in the context of family and neighborhood factors. *Child Dev.*; 66: 360-375
72. Levine, E. L. (2013): A Study of Parental Understanding of and Intervention in Cyberbullying among Children in Fourth through Eight Grade. Doktorska disertacija. Indiana. University of Pennsylvania
73. Li, Q. (2006): *Cyberbullying in Schools: A Research of Gender Differences*. *School Psychology International*. 27 (2). 157-170.
74. Liau, A. K., Khoo, A., Ang P. H. (2008): Parental Awareness and Monitoring of Adolescent Internet Use. *Current psychology*. 27 (4). 217–233.
75. Lösel, F., Bender, D. (2013): Aggressive, Delinquent, and Violent Outcomes of School Bullying: Do Family and Individual Factors Have a Protective Function?. *Journal of School Violence*. 13 (1). 59-79.
76. Lynam, D.R., Caspi A., Moffitt T.E., Wikstrom P.O., Loeber R., Novak S.. (2000): The interaction between impulsivity and neighborhood context on offending: the effects of impulsivity are stronger in poorer neighborhoods. *J Abnorm Psychol*. 109: 563-574
77. Ma, L., Phelps, E., Lerner, J. V., Lerner, R. M. (2009): The development of academic competence among adolescents who bully and who are bullied. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 30 (5). 628–644
78. MacEachern, R. (2012). *Cyberbullying: Učini nešto- prekini lanac elektroničkog nasilja*. Zagreb: Mosta Viridis
79. Magin, P. (2013): Appearance-related bullying and skin disorders. *Psychodermatology*. 31 (1). 66–71.
80. Marczak, M., & Coyne, I. (2010): *Cyberbullying at school: Good practice and legal aspects in the United Kingdom*, *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 20, 182–193.
81. McCord, J., Ensminger, M.E. (1997): Multiple risks and comorbidity in an African American population. *Crim Behav Ment Health*. 7: 339-352
82. Michie, S., West, R., Campbell, R., Brown, J., Gainforth, H. (2014): *ABC of Behaviour Change Theories*. Great Britain: Silverback Publishing.

83. Miliša Z, Tolić M. Kriza odgoja i ekspanzija suvremenih ovisnosti. *Medianali*, 2010; 4(8): 135-154.
84. Mitchell, K.J., Ybarra, M. i Finkelhor, D. (2007): *The relative importance of online victimization in understanding depression, delinquency and substance use*, *Child Maltreatment*, 12, 4, 314-324
85. Mitchell, M. S. (2011): *Cyberbullying and Academic Achievement: Research into the Rates of Incidence, Knowledge of Consequences, and Behavioral Patterns of Cyberbullying*. Doktorska disertacija. University of Connecticut
86. Narodne novine (2011a) Zakon o sudovima za mladež (online). (7.2.2021.) http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_07_84_1792.html
87. Narodne novine (2011b) Kazneni zakon (pročišćeni tekst zakona NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15) (7.2.2021.) <https://www.zakon.hr/z/98/kazneni-zakon>
88. Nikčević-Milković A, Jerković A (2016) *Učestalost i oblici elektroničkog zlostavljanja učenika viših razreda osnovnoškolske dobi u tri različite školske sredine*. Školski vjesnik: časopis za pedagošku teoriju i praksu
89. Nikodem K, Kudek Mirošević J, Bunjevac Nikodem S. Internet i svakodnevne obaveze djece, Analiza povezanosti korištenja interneta i svakodnevnih obaveza zagrebačkih osnovnoškolaca. *Socijalna ekologija*, 2015; 23(3): 211-236.
90. Olweus, D. (1998). *Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti*. Zagreb: Školska knjiga
91. Olweus, D. (2012): *Invited Expert Discussion Paper Cyberbullying: An Overrated Phenomenon?* *European Journal of Developmental Psychology*. 9 (5). 520–538.
92. Patchin, J., Hinduja, S. (2010). *Bullying, cyberbullying and suicide*. *Archives of Suicide Research*, 14, 206-221.
93. Patton, D. U., Hong, J. S., Ranney, M., Patel, S., Kelley, C. i Eschmann, R. (2014): *Social media as a vector for youth violence: A review of the literature*, *Computers in Human Behavior*, 35, 548–553.
94. Payne, A. A. i Hutzell, K. L. (2015) *Old Wine, New Bottle? Comparing Interpersonal Bullying and Cyberbullying Victimization*. *Youth & Society* [online]

95. Peluchette, J. V., Karl, K., Wood, C., Williams, J. (2015): Cyberbullying victimization: Do victims' personality and risky social network behaviors contribute to the problem?. *Computers in Human Behavior*. 52. 424–435
96. Peterson, J. i Densely, J. (2017): *Cyber violence: What do we know and where do we go from here?*, *Aggression and Violent Behavior*, in press
97. Popović-Ćitić, B. (2009). *Vršnjačko nasilje u sajber prostoru*. *Temida*, 12 (3), 43-62. (7.2.2021.) www.vds.rs/File/Tem_0903.pdf
98. Pornari, C. D., i Wood, J. (2010): *Peer and cyber aggression in secondary school students: The role of moral disengagement, hostile attribution bias, and outcome expectancies*. *Aggressive Behaviour*, 36, 2, 81-94.
Pretraživanje interneta: <https://link.springer.com/article/10.1007/s00608-016-0373-9> (29.4.2021.)
99. Prpić, I. (2006) vršnjačko nasilje među djevojčicama. *Ljetopis socijalnog rada* [online], 13(2), str. 315-330. Dostupno na: Hrčak. Pretraživanje interneta (29.4.2021.)
100. Puzić, S., Baranović, B., Doolan, K. (2011): Školska klima i sukobi u školi. *Sociologija i prostor*. 49 (3). 335–358
101. Robers, S., Zhang, J., and Truman, J. (2010). Indicators of School Crime and Safety: 2010, Pretraživanje interneta: <https://nces.ed.gov/pubs2011/2011002.pdf>
102. Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L. i Lagerspetz, K. M. (1999): *Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem, and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations*, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 10, 1268-1278.
103. Salter, M., Crofts, T. i Lee, M. (2013) *Beyond Criminalisation and Responsibilisim*
104. Sampasa-Kanyinga, H. i Hamilton, H. A. (2015) *Use of Social Networking Sites and Risk of Cyberbullying Victimization: A Population-Level Study of Adolescents*. *Cyberpsychology, behavior, and social networking* [online], 18(12), str. 704-710

105. Sapouna, M., Wolke, D. (2013): Resilience to bullying victimization: The role of individual, family and peer characteristics. *Child Abuse & Neglect*. 37 (11). 1-10.
106. Schroeder, J., Cappadocia, M., Bebko, J., Pepler, D., Weiss, J. (2014): Shedding Light on a Pervasive Problem: A Review of Research on Bullying Experiences Among Children with Autism Spectrum. *Journal of Autism & Developmental Disorders*. 44 (7). 1520– 1534.
107. Seals, D. i Young, J. (2003): *Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression, Adolescence*, 38, 152, 735-747
108. Selak Bagarić, E., Buljan Flander, G., Hrpka, H., Tomić, J., Bilić, V. (2014): Uloga podržavajuće školske klime u prevenciji elektroničkog nasilja. Rad izložen na XXII. Godišnjoj konferenciji hrvatskih psihologa: Kako obrazovanju dodati boju? – uloga i izazovi za psihologe, Rovinj
109. Silva, M. A. I., Pereira, B., Mendonça, D., Nunes, B., Oliveira, W. A. (2013): *The Involvement of Girls and Boys with Bullying: An Analysis of Gender Differences*. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 10 (12). 6820–6831.
110. Slonje, R., Smith, P. K. (2008): *Cyberbullying: Another main type of bullying?*. *Scandinavian Journal of Psychology*. 49 (2). 147–154.
111. Stattin, H., Kerr, M. (2000): Parental monitoring: a reinterpretation. *Child Development*. 71 (4). 1072–1085
112. Šincek, D., Duvnjak, I., Milić, M., (2017). *Psychological outcomes of cyber-violence on victims, perpetrators and perpetrators/victims*. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Vol. 53 No. 2, 2017.
113. Tokunaga, R. S. (2010): *Following you home from school: A critical review and synthesis of research on cyberbullying victimization*, *Computers in human behavior*, 26,3, 277-287.
114. Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2011): Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*. 7 (1). 27-56

115. Twyman, K., Saylor, C., Taylor, L. A., Comeaux, C. (2010): Comparing Children and Adolescents Engaged in Cyberbullying to Matched Peers. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*. 13 (2). 195–199
116. UNICEF Hrvatska: Medijska pismenost. (6.2.2021.)
<https://www.unicef.org/croatia/medijska-pismenost>
117. Van der Werf, C. (2014): The Effects of Bullying on Academic Achievement. *Desarrollo y Sociedad*. 74. 278–308
118. Vandebosch, H. & Van Cleemput, K. (2009): *Cyberbullying among youngsters: Profiles of bullies and victims*, *New media & society*, 11, 8, 1349-1371
119. Vandebosch, H., Poels, K., Deboutte, G. (2014): Schools and Cyberbullying: Problem Perception, Current Actions and Future Needs. *International Journal of Cyber Society and Education*. 7 (1). 29-48.
120. Vasta, Ross; Haith, Marshall M.; Miller, Scott A. (2005), *Dječja psihologija: moderna znanost*, Jastrebarsko: Naklada Slap.
121. Velki, T., Kuterovac Jagodić, G. (2014): Individualni i kontekstualni činitelji dječjega nasilničkoga ponašanja prema vršnjacima. *Ljetopis socijalnog rada*. 21 (1). 33–64
122. Wachs, S. (2012): Moral disengagement and emotional and social difficulties in bullying and cyberbullying: differences by participant role. *Emotional and Behavioural Difficulties*. 17 (3-4). 347-360.
123. Wang, J., Iannotti, R. J., Nansel, T. R. (2009): *School Bullying Among Adolescents in the United States: Physical, Verbal, Relational, and Cyber*. *Journal of Adolescent Health*. 45 (4). 368–375.
124. Wang, R., Bianchi, S. M., Raley, S. B. (2005): Teenagers' Internet Use and Family Rules: A Research Note. *Journal of Marriage and Family*. 65 (5). 1249–1258
125. Wild, L. G., Flisher, A. J., Bhana, A. i Lombard, C. (2004): *Associations among adolescent risk behaviours and self-esteem in six domains*, *Journal of child psychology and psychiatry*, 45, 8, 1454-1467.

126. Willard, N. (2006): *Cyberbullying and cyberthreats: responding to the challenge of online social cruelty, threats, and distress*. Champaign IL: Center for Safe and Responsible Internet Use.
127. Willard, N. (2007) *Educators Guide to Cyberbullying and Cyberthreats*. Center for safe and Responsible Use of the Internet
128. Wong, D. S. W., Chan, H. C. O., Cheng, C. H. K. (2014): *Cyberbullying perpetration and victimization among adolescents in Hong Kong*. *Children and Youth Services Review*. 36. 133-140.
129. Yang, S. J., Kim, J. M., Kim, S. W., Shin, I. S. i Yoon, J. S. (2006): *Bullying and victimization behaviors in boys and girls at South Korean primary schools*, *Journal of the American Academy of Child i Adolescent Psychiatry*, 45, 1, 69-77.
130. Yen, C., Chou, W., Liu, T., Ko, C., Yang, P., Hu, H. (2014): *Cyberbullying among male adolescents with attention-deficit/hyperactivity disorder: Prevalence, correlates, and association with poor mental health status*. *Research in Developmental Disabilities*. 35 (12). 3543–3553.
131. Zhou, Z., Tang, H., Tian, Y., Wei, H., Zhang, F. & Morrison, C. (2013): *Cyberbullying and its risk factors among Chinese high school students*, *School Psychology International*, 34, 630–647

8. PRILOZI

1. <https://www.youtube.com/watch?v=C0B9uNgwUp4>
2. <https://www.youtube.com/watch?v=DOt0AK7meT0>
3. PATHS program prevencije

Overview

Every year, your learners meet new changes and opportunities for growth, so we've designed modules with SEL objectives that are specific to each grade level.

Whether it's inside the classroom or beyond, students will acquire a wide variety of SEL skills, such as increasing self-control to building an extensive vocabulary for empathy. Best of all, these skills will translate into long-term benefits for overall well-being and academic success.

Select a grade level below to learn about the comprehensive set of materials included in each PATHS® classroom implementation package:

[Preschool & Kindergarten](#)

[Grade 1](#)

[Grade 2](#)

[Grade 3](#)

[Grade 4](#)

[Grade 5](#)

ONLINE TRAINING AND RESOURCES

[Self-paced online training](#) is including in every classroom implementation package.

**DESIGNATED BY CASEL AS A
RECOMMENDED PROGRAM
FOR SOCIAL AND
EMOTIONAL LEARNING**

The Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning (CASEL) has been reviewing evidence-based SEL programs since 2003. The program meets CASEL's SElect Program and is included in the CASEL Guide to *Effective Social and Emotional Learning Programs*.

4. CAP program prevencije

OPĆENITO O CAP-U

CAP je jedan od najkvalitetnijih i najobuhvatnijih programa primarne prevencije zlostavljanja djece u svijetu. CAP (čit. kap, akronim od Child Assault Prevention) je nastao u Columbusu, Ohio, SAD, 1978. godine. International Center for Assault Prevention-ICAP, osnovan 1985. god., proširio je program na većinu država u SAD-u, te 18 država diljem svijeta, među kojima je od 1999. i Hrvatska. Udruga roditelja Korak po korak je Regionalni trening centar ICAP-a za Hrvatsku. Putem mreže educiranih CAP pomagača, u Hrvatskoj se provode 4 varijante CAP programa:

- Predškolski CAP za djecu predškolske dobi
- Osnovni CAP za djecu mlađe školske dobi
- Teen CAP za tinejdžere
- CAP za djecu s teškoćama u razvoju (Special Needs CAP)

CAP program, jedan od najstarijih i najuglednijih programa primarne prevencije zlostavljanja djece u svijetu, provodi se u Hrvatskoj punih 20 godina.

CAP program, je jedan od rijetkih program primarne prevencije zlostavljanja djece predškolske i školske dobi koji ih poučava preventivskim vještinama u slučajevima seksualnog zlostavljanja (napad nepoznate i napad poznate odrasle osobe). Ima razrađen kurikulum i brojne prateće materijale za svaku varijantu programa (predškolski, osnovni, Teen i CAP za djecu s teškoćama u razvoju), vrlo strukturirane aktivnosti i obveznu procesnu evaluaciju, te ga stručni suradnici osnovnih škola i vrtića smatraju konkretnim, pouzdanim i kvalitetnim 'alatom' za primarnu prevenciju zlostavljanja djece.

Ciljevi CAP programa su:

- Smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima nasilja poučavajući ih efikasnim preventivskim strategijama, te osiguravanjem kvalitetnije podrške njima važnih odraslih (roditelji, zakonski skrbnici i odgajatelji)
- Potaknuti lokalnu zajednicu na aktivno zalaganje za prevenciju nasilja u društvu, a posebno na prevenciju nasilja nad i među djecom
- Potaknuti odgojno-obrazovne ustanove na sustavan pristup primarnoj prevenciji nasilja nad i među djecom

Za više informacija o CAP programu i za publikacije koje možete preuzeti posjetite ovaj [LINK](#) ili na našoj web stranici odaberite opciju PUBLIKACIJE/Prevencija.

CAP program prevencije zlostavljanja djece i mladih

Općenito o CAP-u

- [Povijest CAP programa u Hrvatskoj](#)
- [CAP program danas](#)
- [Provedba CAP programa](#)
- [ICAP](#)

Kurikulumi CAP programa

- [Predškolski CAP](#)
- [Osnovni CAP](#)
- [Teen CAP](#)
- [CAP za djecu s teškoćama](#)

CAPIS baza

Aktivnosti CAP programa

- [Nacionalna konferencija CAP pomagača](#)
- [Seminari za provedbu CAP programa](#)

CAP mreža

- [Savjet CAP-a](#)
- [Kordinator CAP programa za Hrvatsku](#)
- [CAP regionalne kordinatorice](#)

OSNOVNI CAP

Osnovni CAP je program prevencije zlostavljanja djece **namijenjen djeci mlađe školske dobi**.

Cilj je smanjiti ranjivost djece i njihovu izloženost različitim oblicima zlostavljanja kroz:

- pružanje kvalitetnih informacija;
- poučavanje učinkovitim prevencijskim strategijama;
- osnaživanje njima važnih odraslih, roditelja i zaposlenika osnovnih škola, da im pruže kvalitetniju podršku.

Radionice za djecu u pravilu se provode za sve razredne odjele 2. ili 3. razreda u pojedinoj školi. Radionica traje oko 1 sat, a provode je 3 posebno educirane osobe – CAP pomagači/ce. Radionicama sa djecom, prethode radionice sa osobljem i roditeljima.

Osnovni CAP programa provodi se na način prilagođen djeci te dobi, kroz zanimljiva interaktivna predavanja, a o potencijalno opasnim situacijama razgovara se prije, tijekom i nakon izvođenja posebno osmišljenih igrokaza koje djeca mogu razumjeti, pratiti, ali i sami probati.

Svake školske godine Osnovni CAP obuhvati preko 3.500 djece iz cijele RH. Ako ste zainteresirani i spremni da se i u vašoj školi provodi Osnovni CAP program, ispunite obrazac interesa, pa će Vam se CAP tim javiti čim se otvore prijave.

Ukoliko želite da zajednički organiziramo edukaciju za više djelatnika/ica u Vašoj školi, budite slobodni kontaktirati Udruhu na info@udrugaroditeljajakpk.hr.

CAP program prevencije zlostavljanja djece i mladih

Općenito o CAP-u

- *Povijest CAP programa u Hrvatskoj*
- *CAP program danas*
- *Provedba CAP programa*
- *ICAP*

Kurikulumi CAP programa

- *Predškolski CAP*
- *Osnovni CAP*
- *Teen CAP*
- *CAP za djecu s teškoćama*

CAPIS baza

Aktivnosti CAP programa

- *Nacionalna konferencija CAP pomagača*
- *Seminari za provedbu CAP programa*

CAP mreža

- *Savjet CAP-a*
- *Koordinator CAP programa za Hrvatsku*

5. Program *Zajedno više možemo*

REPUBLIKA HRVATSKA
Policajska uprava
primorsko-goranska

Naslovnica > Prevencija > Zaštitimo sebe i svoju imovinu! > Što radi policija na području prevencije? > "Zajedno više možemo" >

"Zajedno više možemo"

Inače, ovaj preventivni program provodi se već šestu godinu u školama na području grada Zagreba, vrlo dobro je prihvaćen od svih sudionika, a rezultati pokazuju pozitivne pomake u prevenciji raznih oblika ovisnosti djece i mladih.

U Policijskoj upravi primorsko-goranskoj program su pokrenuli i organizirali policijski službenici Odsjeka za prevenciju.

2. komponenta – Sajam mogućnosti

SAJAM MOGUĆNOSTI druga je komponenta preventivnog programa *Zajedno više možemo*. Program je realiziran u suradnji *Odsjeka za prevenciju* Policijske uprave primorsko-goranske Rijeka i *Grada Rijeka*.

Nakon prve komponente ovog programa *Mogu ako hoću-1* u okviru koje učenici 4. razreda posjećuju najbližu policijsku postaju, gdje se upoznaju s radom policije slijedi ova druga komponenta pod nazivom **Sajam mogućnosti**.

Prvi Sajam mogućnosti održan je *24. svibnja 2011. godine na Korzu*. Na *Sajmu* je bilo više od 1 000 učenika 4. razreda riječkih osnovnih škola u pratnji učiteljica i njihovih prijatelja kontakt-policajaca.

Tijekom *Sajma* brojne kulturno-umjetničke, sportske i druge udruge koje se bave organizacijom slobodnog vremena djece i učenika na prigodno postavljenim štandovima predstavile su svoje aktivnosti, a nizom prigodnih nastupa i prezentacija učenicima su prikazane brojne mogućnosti koje im se nude, a s kojima bi se i oni sami mogli baviti u narednom razdoblju.

Policijaje također na svojem štandu predstavila dio svoje policijske opreme i tehnike.

Učenici su se natjecali u raznim sportskim i drugim igrama kao npr. potezanje konopa, skakanje u vrećama i trčanje s jajima u žlici, a održana je i nagradna igra. Za pobjednike u igrama bile su predviđene prigodne nagrade koje su osigurali predstavnici udruga koje su sudjelovale na *Sajmu mogućnosti*.

Tijekom *Sajma mogućnosti* organiziran je i prigodni kulturno-zabavni program.

1. komponenta – Mogu ako hoću-1

Policajska uprava primorsko-goranska je u suradnji s osnovnim školama s područja grada Rijeka 26. listopada 2010. godine započela s provođenjem prve komponente preventivnog programa *"Zajedno više možemo"* pod nazivom *Mogu ako hoću-1 (MAH-1)*.

Ovaj dio programa realizira se organiziranim posjetima učenika 4. razreda policijskim postajama kako bi se upoznali s radom policije i prihvatili policiju kao prijatelja pomagača. U provedbu su uključeni učenici svih 4. razreda osnovnih škola s područja grada Rijeka.

Po dolasku u policijsku postaju učenike dočekuje kontakt policajac koji ih upoznaje s ulogom policije u zaštiti života i sigurnosti građana, štetnosti različitih opojnih sredstava (alkohol, droge), kako se zaštititi i što učiniti u slučaju pronalaska predmeta za konzumaciju droga, štetnosti nasilja i dr. Nakon toga učenici zajedno s kontakt policajcem obilaze policijsku postaju, uz duže zadržavanje u prostoru operativnog dežurstva kako bi se učenici upoznali s dijelom tehnike i opreme (osim oružja) koju policija koristi prilikom obavljanja svakodnevnih poslova.

3. komponenta – Prevencija i alternativa-1

Dana 5. listopada 2011. godine suradnji sa svimriječkim osnovnim školama započela je provedba treće komponente preventivnog programa „Zajedno više možemo“ pod nazivom **Prevencija i alternativa-1 (PIA- 1)**.

Ova komponenta namijenjena je učenicima 5. razreda, a sastoji se od predavanja i interaktivnih radionica u trajanju od jednog školskog sata.

Policijski službenici za prevenciju i područni kontakt-policajac dolaze u osnovne škole na prethodno dogovoreni školski sat (npr. sat razredne zajednice) te u prisutnosti učitelja provode interaktivni program. U uvodnom predavanju učenici se upoznaju s osnovama policijskog postupanja te zakonskim odredbama u slučajevima zlorabe opojnih droga, konzumiranja alkohola, vandalizma i vršnjačkog nasilja. Nakon toga učenici aktivno sudjeluju u interaktivnim radionicama „**Kviz znanja – značaj prevencije kriminaliteta**“ i „Pravodobno rješavanje problema“ kako bi ponovili prethodne usvojene sadržaje te dodatno utvrdili pozitivne životne stavove i socijalno prihvatljive oblike ponašanja.

Komponenta **Prevencija i alternativa-1 (PIA – 1)** nastavlja se na prve dvije komponente (**Mogu ako hoću – 1 i Sjam mogućnosti**). Ponavljanjem i nadogradnjom pojedinih sadržaja programa kod učenika se nastoji razviti pravilan odnos prema svim oblicima rizičnog ponašanja. Ujedno, kod učenika se učvršćuje stav da policija želi postati njihov prijatelj-pomagač i aktivno se uključiti u njihovo odrastanje.

4. komponenta – Prevencija i alternativa-2

„**Prevencija i alternativa 2“ (PIA-2)** četvrta je komponenta preventivnog programa „Zajedno više možemo“ koja se od 17. listopada 2013. godine provodi u svim osnovnim školama na području grada Rijeke.

Policijski službenik za prevenciju i područni kontakt policajac dolaze u osnovnu školu gdje provode interaktivni program s učenicima 6. razreda u trajanju od jednog školskog sata.

U okviru ovog interaktivnog predavanja učenici se detaljnije upoznaju sa zakonskim sankcijama, kao i štetnim posljedicama zlorabe droga i alkohola te drugim oblicima rizičnog ponašanja, posebice vandalizma i vršnjačkog nasilja, gdje ih se zaključno usmjerava da drogama i drugim rizičnim ponašanjima odlučno kažu NE jer za to uvijek postoji alternativa.

Svaki učenik na kraju predavanja dobije edukativno informativni karton „Moj otisak prsta“, koji sadrži podatke o njegovom kontaktu policajcu te važne telefonske brojeve državnih institucija i organizacija koje u slučaju potrebe mogu nazvati i zatražiti pomoć. Ujedno se učenici upoznaju sa svrhom daktiloskopije i načinima otkrivanja kaznenih djela te doprinosu Ivana Vučetića na tom području. U interaktivnoj vježbi s učenicima kontakt policajac im pomaže izuzeti otisak desnog kažiprsta na njihovom edukativno-informativnom kartonu.

Također, kod učenika se nastoji učvrstiti stav da je policija njihov prijatelj i pomagač, aktivno uključen u njihovo odrastanje, kako bi stvorili uvjete za buduće partnerske odnose koji jamče sigurnost.

5. komponenta – Mogu ako hoću-2

Po završetku ciklusa namijenjenog učenicima osnovnih škola, preventivni program „Zajedno više možemo“ nastavlja se kroz provedbu zaključne komponente „**Mogu ako hoću 2“ (MAH 2)**. Ova komponenta usmjerena je na roditelje učenika 6. razreda osnovnih škola budući su upravo oni ključan čimbenik u odgoju djece.

Dana 25. listopada 2013. godine započelo se s provedbom ove komponente u svim osnovnim školama u gradu Rijeci. Naglašavajući ulogu i važnost prevencije, policijski službenik za prevenciju i kontakt policajac roditelje upoznaju s preventivnim aktivnostima koje provode, a koji doprinose prevenciji zlorabe droga, vršnjačkog nasilja, vandalizma i drugih oblika rizičnog ponašanja. Također, roditeljima se informativno prezentira stanje sigurnosti na području lokalne zajednice te potičući interaktivni pristup s roditeljima, razgovara se o problemima vezanim uz zlorabu droga, vandalizma i nasilničkog ponašanja. Također, roditeljima se iznose činjenice o vrstama droga na našem tržištu, učincima pojedinih droga i načinima prepoznavanja konzumenata te ih se upućuje na institucije i udruge koje mogu pomoći u slučaju sumnje da su njihova djeca u doticaju sa sredstvima ovisnosti.

6. PBIS program

[PBIS](#) [Topics](#) [Tools](#) [Publications](#) [Presentations & Videos](#) [Conference](#) [About](#) [Q](#)

Bullying is frequently noted as an example of disrespectful and aggressive behavior. The majority of bullying and harmful behavior happens in order to get attention, praise, or social status from by-standers, peers, or even the victim. An effective social culture has a formal process for limiting the social rewards available for bullying, and harmful behavior. We call this bullying prevention.

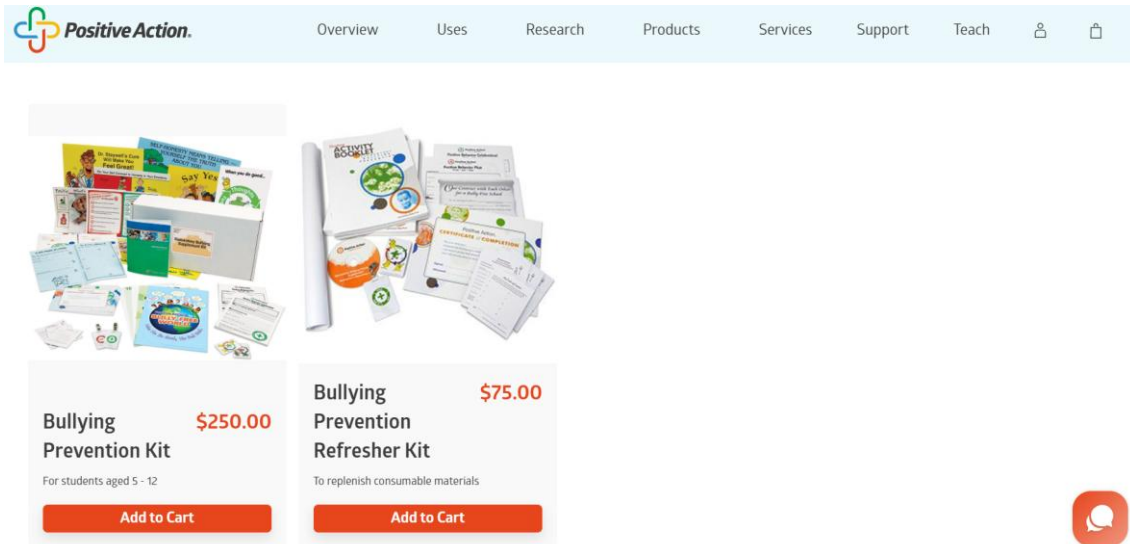
What is Bullying Prevention

Bullying has many formal definitions, but typically it is when someone repeatedly uses threats, intimidation or aggression to obtain objects, activities or social gain from others. Bullying prevention focuses on the strategies for reducing bullying behavior by blending PBIS with explicit instruction and redefining the bullying construct. Teaching students to identify and respond effectively to the bullying and harmful behavior of others needs to match the students' developmental level. The goal is the same – to reduce bullying behavior – but the process may look different across communities and across elementary, middle and high schools.

Foundational Elements

There are four foundational elements of bullying prevention.

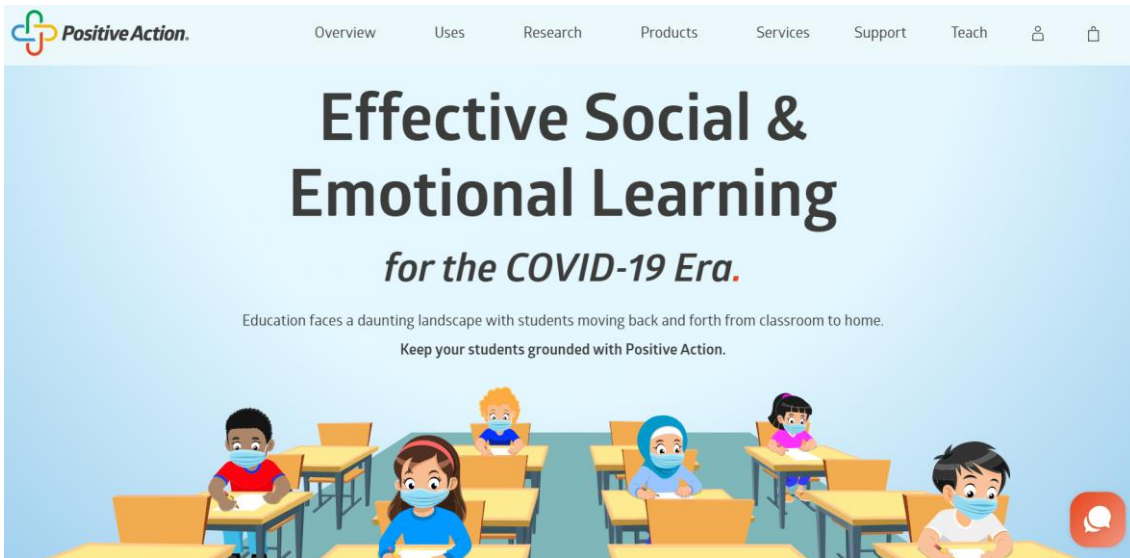

7. Positive Action program

Positive Action. Overview Uses Research Products Services Support Teach

 Bullying Prevention Kit **\$250.00**
For students aged 5 - 12
[Add to Cart](#)

 Bullying Prevention Refresher Kit **\$75.00**
To replenish consumable materials
[Add to Cart](#)

Positive Action. Overview Uses Research Products Services Support Teach

Effective Social & Emotional Learning

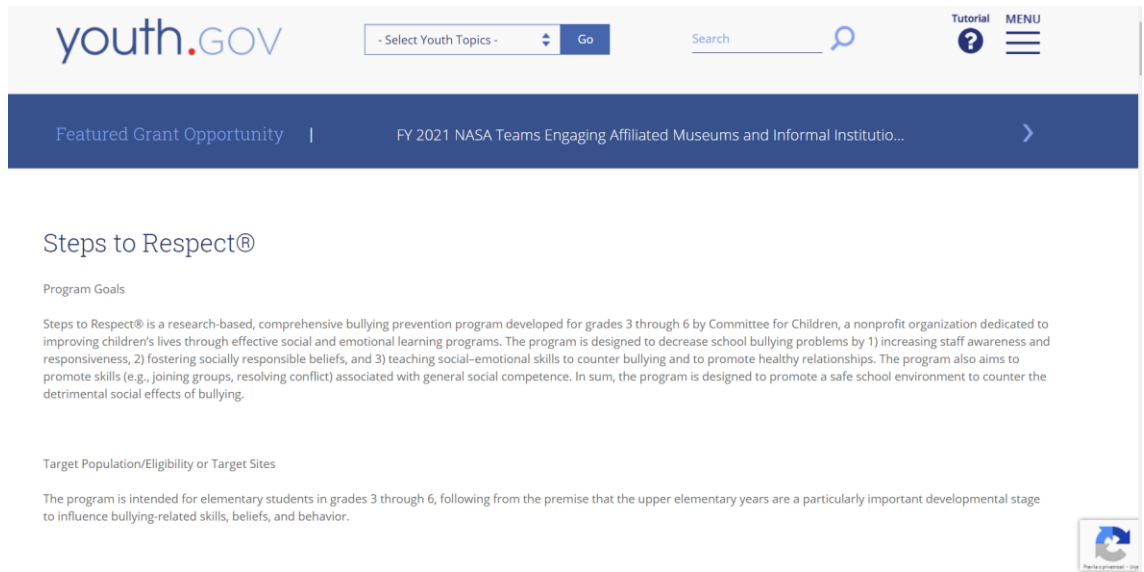
for the COVID-19 Era.

Education faces a daunting landscape with students moving back and forth from classroom to home.
Keep your students grounded with Positive Action.

8. Program *Steps to Respect*

The screenshot shows the youth.GOV website interface. At the top left is the logo 'youth.GOV'. To its right is a dropdown menu labeled '- Select Youth Topics -' with a 'Go' button. Further right is a search bar with a magnifying glass icon. On the far right are links for 'Tutorial' (with a question mark icon) and 'MENU' (with a hamburger icon). Below the header is a dark blue banner with the text 'Featured Grant Opportunity | FY 2021 NASA Teams Engaging Affiliated Museums and Informal Institutio...' and a right-pointing arrow. The main content area has the title 'Steps to Respect®' followed by a sub-section 'Program Goals'. The text under 'Program Goals' describes the program as a research-based bullying prevention program for grades 3-6 developed by the Committee for Children, aimed at decreasing school bullying through social and emotional learning. Below this is a sub-section 'Target Population/Eligibility or Target Sites' which states the program is for elementary students in grades 3-6. A small circular logo is visible in the bottom right corner of the page content.

9. Program *Facing history & ourselves*

FACING HISTORY & OURSELVES

About Us Topics Educator Resources Professional Development Get Involved Create Account Sign In

Why Facing History Our Work Our Impact Give Search Facing History

Making the Invisible Visible: Activist Helen Zia

Activist and author Helen Zia explores the history of anti-Asian hate and stories of perseverance and pride within the AAPI community.

WATCH NOW →

Making the Invisible Visible: Activist Helen Zia

Facing History Now: A Fresh Look

Combating the Erasure of API Experiences and Anti-API Violence

Accountability, Justice, and Healing After Derek Chauvin's Trial

People make choices. *Choices make history.*

What We Do **How We Do It** [LEARN MORE ABOUT HOW WE WORK →](#)

We Gather Communities

Making the Invisible Visible: Activist Helen Zia

Activist and author Helen Zia explores the history of anti-Asian hate and stories of perseverance and pride within the AAPI community.

[WATCH NOW →](#)

Erasure of API Experiences and Anti-API Violence

Accountability, Justice, and Healing After Derek Chauvin's Trial

People make choices. Choices make history.

What We Do

How We Do It

[LEARN MORE ABOUT HOW WE WORK →](#)

We Support Educators →

Teachers can increase student engagement and achievement through Facing History's innovative approach to civics, social studies, humanities, and language arts education.

We Transform Schools →

Our approach to whole-staff professional development, school-wide programming, curriculum sequencing, and more creates school communities committed to issues of ethics, social responsibility and justice.

We Gather Communities →

Facing History convenes community members for meaningful dialogue about today's most profound and challenging issues. Speakers and topics address what it means to be a citizen in a democratic society and inspire positive change in the world.

Our Impact

[LEARN MORE ABOUT OUR IMPACT →](#)

Facing History Works:

of teachers trained
Would Recommend

Students are twice as likely to be motivated
To Learn

of students recognize
Racism & Bigotry

10. Program *Second Step*

Bullying Prevention in Schools Starts with Social-Emotional Learning

Bullying has been acknowledged as a problem in schools for several decades. Recent media attention to the issue has thrust bullying into the forefront of many legislators', educators', and parents' minds. In response to media attention and heightened concern on the part of lawmakers, educators, and families, research in this field has been burgeoning as well. Results from studies have taught us not only about the rates of bullying, but a great deal about the characteristics of both children who bully and those who are targeted.

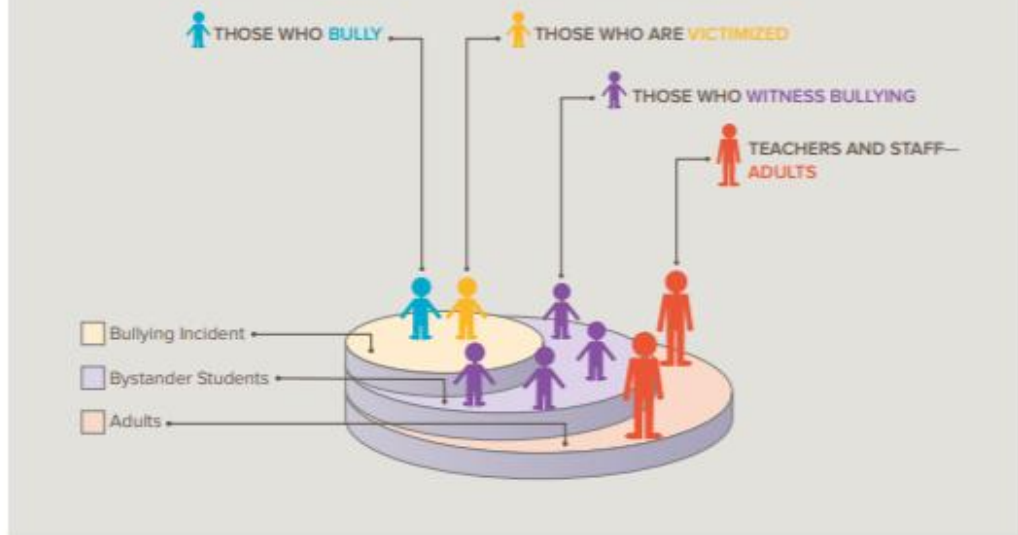
Although many approaches have been developed to curb bullying, only a few programs have been shown to be effective in rigorous evaluations. Faced with increasing pressure from parents, community members, and district and state mandates, schools are struggling to figure out how best to address the issue of bullying and provide safe and respectful learning environments for all students.

Effective bullying prevention requires a multi-pronged effort. School staff need to have appropriate policies and procedures in place and need to know the right way to work with students involved in bullying. But another critically important part of tackling the problem is focusing on developing the social-emotional skills of children. These skills enable children to be socially competent citizens within the school environment and help build an overall positive climate within the school. Attention to these skills will support the development of healthier, happier children who are ready to learn and contribute to a safer environment.

© 2014 Committee for Children | SecondStep.org

Everyone Involved Must Contribute to an Improved School Climate

Many schools recognize the need to address bullying. They have developed and put into place policies and procedures that outline actions to take against it and have trained their staff in how to respond effectively to reports of bullying. These efforts at the adult level are important and necessary in setting the groundwork for promoting a safe and positive climate for students. However, more needs to be done to effect change in students' behaviors. Focusing on student behavior not only affects healthy development of the individual, it will also contribute to an overall positive school environment.

Students who are bullied can suffer negative effects that last into adulthood, including depression, anxiety, sadness, and loneliness.

What Can Schools Do?

Several bullying prevention programs exist. However, schools need to be careful about which program they adopt. Some programs are not supported by research evidence that they are effective in dealing with bullying. Research is clear that the best approach to bullying prevention is a comprehensive effort that addresses factors at the school, staff, and child level.

We know a lot about how student social dynamics and social-emotional skills predict behavior of those who bully and their targets. We understand that bullying is typically a group phenomenon that involves multiple aspects of social relationships.⁷ Many students bully for social reasons and use bullying effectively to gain status. Victims of bullying tend to be socially withdrawn and lack positive self-concepts.⁸ Bystanders often report feeling guilt and

The Three Components of School Bullying Prevention

helplessness for not standing up for a peer who is being bullied and often do not intervene for fear of retaliation. Given the social nature of bullying, a key component in combating this behavior is to focus on changing bullying norms and increasing the social-emotional competence of students.⁹⁻¹²

Therefore schools should focus on social-emotional learning (SEL) skills as part of their efforts to deal with bullying issues. SEL involves "the systematic development of a core set of social and emotional skills that help children more effectively handle life challenges and thrive in both their learning and their social environments."¹³ Research-based curricula that teach social-emotional competence help create physically and emotionally safe school environments¹³ and even increase students' scores on standardized achievement tests.¹⁴

Research-based curricula that teach social-emotional competence help create physically and emotionally safe school environments¹³ and even increase students' scores on standardized achievement tests.¹⁴

How Does SEL Help Prevent Bullying?

One of the most widely used SEL programs is the Second Step program from Committee for Children. It is used in roughly 40% of the K-8 schools in the US. It includes easy-to-teach classroom lessons for PreK through Grade 8 that enhance students' social-emotional competence through a focus on building SEL skills. Second Step SEL focuses on core social-emotional skills that are particularly

11. KiVa program

[KiVa Program](#) | [KiVa globally](#) | [About Bullying](#) | [Contact Us](#) | [Your location](#) [Login](#)

Let's stop
bullying
together!

[Front page](#) | [KiVa is effective](#)

KiVa is effective

Undenied scientific evidence of KiVa effectiveness

KiVa is developed by experts who have been studying the phenomenon of bullying and its mechanisms for decades. The team is led by PhD, Professor Christina Salmivalli and PhD, Special Researcher Elisa Poskiparta, both of University of Turku.

No other antibullying program has been studied as rigorously as KiVa, before and after the nationwide implementation. The program has been shown to reduce both self- and peer-reported bullying and victimization significantly.

Data from more than 200 Finnish schools showed that after the first year of implementation, the program reduced all forms of bullying significantly¹. In addition, positive effects on school liking, academic motivation and achievement have been reported². KiVa also reduces anxiety and has a positive impact on students' perception of their peer climate³. From among those bullied students whose case was tackled by their school's KiVa team, 98% felt that their situation improved⁴.